

A PUBLICANUS TÁRSASÁGOK KÖNYVELÉSE ÉS AZ *ACTIO AD EXHIBENDUM*

The accounts of the tax-farmers companies and the *actio ad exhibendum*

BAJÁNHÁZY ISTVÁN*

Absztrakt: Jelen tanulmány célja, hogy Cicero Verres elleni perbeszédének egy apró, de igen érdekes és eddig árnyékban megbújó részének elemzése, a mai fogalmaink szerinti „közérdekű adatigénylés”-ért, a római jog szerint egy dolog felmutatására (*actio ad exhibendum*) irányuló keresettel indított per elemzése. Ennek rövid lényege, hogy a Verres elleni vád képviselőjéhez bizonyítékot gyűjtő Cicero előbb betekintést nyert a szicíliai publicanus társaság könyvelésébe, ahol számos átírt betűt talált. Ezután pert indított a társaság könyvelését őrző személy, nevezetesen Carpinatius ellen, a könyvelést tartalmazó táblák felmutatása, vagyis az abban szereplő adatok nyilvánosságra hozatalára, abból a célból, hogy azokat később felhasználhassa bizonyítékként a Rómában indított perben, mely célját ebben a korábbi perben el is érte.

Kulcsszavak: római jog, publicanus társaság, viasztábla, okirathamisítás, felmutatásra szóló kereset (*actio ad exhibendum*), M. Tullius Cicero

Abstract: The aim of this paper is to show a tiny, but very interesting and until now hiding in the shadows part of the speech of Cicero against Verres, and that is the examination of a lawsuit, our present day's definition: a suit for "access to public data", in the Roman Law: a suit for production of a thing (*actio ad exhibendum*). The short story is: Cicero during the preparation for the accusation against Verres collected some evidence and he reached the insight to the company of the publicans's (tax-collectors) books, where he found some corrupt letters. After it, he brought a law-suit against of the keeper of the books of the company, namely Carpinatius, to show up these books for the public, i.e. for the publication of the data kept in them, for the purpose, to use them in the process in Rome as evidence, which aim was reached by him in this earlier process.

Keywords: Roman law, company of tax-farmers, wax-tablet, document forgery, action for production (*actio ad exhibendum*), M. Tullius Cicero

* DR. BAJÁNHÁZY ISTVÁN
PhD egyetemi docens
Miskolci Egyetem ÁJK
Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet
Római Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
jogbajan@uni-miskolc.hu

1. Bevezetés, Cicero nyomozása a Verres elleni per előkészítése során

Cicero Kr. e. 70-ben lépett fel – életében egyébként egyetlen alkalommal – vádlóként egy perben, méghozzá Caius Verres ellen. A vádlott korábban három évig (Kr. e. 73–71) Szicília provincia helytartója (*praetor Siciliae*) volt, ahol igen változatos eszközökkel rengeteg pénzt és műkincset zsarolt ki a helyi lakosoktól. A provincia lakói ezért az új helytartó hivatalba lépése után Cicerohoz fordultak és őt kérték fel a vád képviselésére, aki azt el is vállalta. A vádemelésre a tartományi lakosokkal szembeni vagyoni visszaélések miatt került sor (*crimen repetundarum*). Ez a közüldözés alá eső bűncselekmény ekkor már jó ideje ismert volt a római jogban, bár az csak fokozatosan alakult ki. Kezdetben még csak az általános szabályok tiltották, hogy a magisztrátus tevékenységéért anyagi ellenszolgáltatást kérjen vagy fogadjon el a római polároktól, a meghódított területeken szervezett tartományokban (*provincia*) élő népeket azonban a római jog kezdetben még nem védte. A tartományi tisztségviselők egyre fokozódó mohósága azonban azzal fenyegetett, hogy a provinciákban a fokozódó elégedetlenség felkeléseket válthat ki, ami már érzékenyen érintette a római államot is, ezért fokozatosan kialakult a provinciai lakosok speciális jogvédelme. Ennek első esetei a hispániai provinciai helytartók ellen Kr. e. 171-ben megindított – akkor még rendkívüli, a szenátus eseti döntése alapján megindított – eljárások.¹ Ekkor a zsarolással megszerzett összegek visszakövetelése még nem volt lehetséges, de a fokozott igények miatt annak lehetősége később megjelent és Kr. e. 149-től már törvény² is szabályozta azt. Cicero szerint ezt a törvényt kifejezetten a szövetséges (azaz meghódított) lakosok védelmében hozták,³ később pedig Sulla külön állandó bíróságot (*quaestio de pecuniis repetundis*)⁴ is alakított ezek kivizsgálására, ami a probléma állandósulását is bizonyítja. Cicero idejére tehát már mind a bűncselekmény, mind annak a kivizsgálása jogilag pontosan szabályozott és körülhatárolt volt. Ennek ellenére ez a per nem volt egyszerű, Cicerónak ugyanis már az eljárás elején a vádlói tisztség elnyeréséért is harcba kellett szállnia a konkurenciával, ugyanis a vádlott és segítői megpróbálták egyik bizalmasukat, Caecilium erre a tisztségre beállítani, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a vádló kevésbé lelkes fellépésével a védelem helyzetét megkönnyítse. Cicero ezzel kapcsolatos beszéde (*Divinatio* vagy *Oratio in Caecilium*) is ránk maradt, amelynek hatására a bíróság végül őt fogadta el a vád képviselőjéül. Ezután kezdhette meg Cicero a bizonyítékok összegyűjtését, amit viszont a vádlott és segítői igyekeztek megakadályozni. Tudjuk például, hogy Verres egyik fő társa Apronius saját könyvelését meg is semmisítette,

¹ A konkrét vád azonban ekkor még nem a későbbi terminus technikus használatával került jelölésre: „*pecunias captas*”. (Liv. 43.2.3.) A három ismert eljárásból egy felmentéssel, a másik kettő elvileg marasztalással végződött volna (Liv. 43.2.6.), a vádlottak azonban az ítélethozatal előtt önkéntes száműzetésbe vonultak, így egy elmarasztaló ítélet sem született ekkor. (Liv. 43.2.10.)

² *lex Calpurnia de repetundis* (Kr. e. 149).

³ Cic. div. in Caec. 5.18. „*lex de pecuniis repetundis sociorum cause constituta sit. Nam civibus cum sunt ereptae pecuniae, civili fere actione et privato iure repetuntur. Haec lex sociatis est.*”

⁴ *lex Cornelia de repetundis* (Kr. e. 81).

majd arra hivatkozott, hogy nem is vezetett könyvelést, ami életszerűtlen volt, mivel ebben az időben minden művelt római vezetett könyvelést.⁵ A *publicanus* társaság emberei pedig a római központjuk és a szicíliai kirendeltségük közötti levelezés egy részét semmisítették meg.⁶ Ennek ellenére Cicerónak sikerült annyi bizonyítékot összegyűjtenie, hogy a perben tartott első beszéd (*actio prima*) után vádlott nem várta meg a folytatást és a nyilvánvalóan elmarasztaló ítéletet, hanem önkéntes száműzetésbe vonult Massiliába, ahol élete végéig élt. Erre a vádlottnak általában lehetősége is volt a római perjogi szabályok szerint, az önkéntes száműzetésbe vonulás egyrészt a bűnösség beismerését jelentette, másrésztől viszont megakadályozta az ítéleti marasztalást. Ezért Cicero nyertesen került ki a perből, bár ítélet hiányában a provinciai lakosok nem kapták vissza a kizsarolt összegeket. A fentiek miatt Cicero a Verres főbeszédét (*actio secunda*) – amelyből a legtöbb információnk származik – már nem is mondhatta el a bíróság előtt, viszont arra nyilvánvalóan alaposan felkészült (ezt a beszéd hossza és az ügy bonyolultsága egyaránt indokolta) és hogy fáradozása ne menjen kárba, azt később írásban is kiadta. Ezt azért fontos megjegyezni, mivel ez maradt aztán ránk és bár a szöveget hitelesnek fogadhatjuk el, az ebben a formájában mégsem hangzott el és ezért nem lehetünk biztosak abban sem, hogy Cicero az eljárás végeredményének ismeretében és a szöveg „sajtó alá rendezése során” nem változtatott-e az eredeti elképzelésin.

Ami minket ebből most közelebbről érint, az Cicero perelőkészítő tevékenysége. Ő ugyanis a vádlói tisztség elnyerése után a helyszínre utazott, ahol adatokat gyűjtött a peranyaghoz. Ennek során nyilván sok emberrel beszélt és tanúkat kutatót fel a későbbi perhez. A tanúk mellett egy fontos írásbeli bizonyítékot is felfedezett: méghozzá az ottani gabonaadó behajtását végző társaság (*societas publicanorum*) könyvelésében, amit nem sikerült a vádlottnak ill. segítőinek eltüntetnie. Cicero azonban nemcsak tudni akart a könyvelés meghamisításáról, hanem azt be is akarta mutatni Rómában. Mivel ez jogi akadályba ütközött, ezért egy előper indításával jutott hozzá az eredeti okirat szó szerinti (a hamisítás nyomait is rögzítő) másolatához. Mielőtt a pert megvizsgálnánk, nézzük meg, hogy mit érdemes tudni az adóbeszedést végző társaságokról, ill. az általuk használt nyilvántartásokról.

2. A *societas publicanorum*

A közjog területén működő társaságokra a források általában *societates publicanorum* vagyis a *publicanusok* társaságai kifejezést használják.⁷ A kifejezés nyilvánva-

⁵ Cic. in Verr. 2,3,47. (112). „Nem Apronius könyveléséből amit, amikor kerestem, nem találtam meg, s amikor megidéztem, azt a vallomást csikartam ki belőle, hogy nem vezetett könyvelést.” = „Non ex Apronii tabulis, quas ego cum conquirem non inveni, et cum in ius ipsum eduxi ut conficere se tabulas negaret.” Ford. Nótári Tamás: *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei*. Lectum Kiadó, Szeged, 2010. Cicero Verres elleni beszédének további fordításai – ahol más jelzés nincs – ebből a fordításból származnak.

⁶ Cic. in Verr. 2,2,73. (180): „quaeram remotaene sint litterae?”

⁷ A latin kifejezés meggyökeresedett fordítása „adóberlő”, ami azonban dogmatikailag helytelen, ezért szándékosan kerülöm annak használatát. Vö. FÖLDI András: *Kereske-*

lóan a „köz dolgaiból” (*res publica*) ered, definíciószerű meghatározást pedig a *Digestában* Ulpianustól⁸ és Gaiustól⁹ is találunk, amelyek lényege, hogy „az állammal szerződést kötő” személyeket értettek a fogalom alatt. ÜRÖGDI szerint az állammal (vagyis köztársaság korában Róma városával) valamilyen üzleti kapcsolatban álló személyeket értünk ez alatt,¹⁰ BADIAN szerint pedig azokat nevezték így, akik tevékenysége a római nép „köztulajdonával” („*publica*”) volt kapcsolatban.¹¹ A fentiekhez hasonló megfogalmazásokat találunk általában a szakirodalomban is.¹² Ezeknek a társaságoknak a pontos eredete ugyan nem ismert, de már a második pun háború idején Kr. e. 215-ben – a hadiszállítások területén – már biztosan működtek¹³ és bár ez a *publicanus* társaságok első irodalmi említése, még sincs utalásunk arra, hogy ezt akkor, mint új megoldást a rendkívüli helyzet miatt vezették volna be,¹⁴ mint ahogy a halasztott fizetéssel történő szerződéskötést, mint eltérést a főszabálytól, mindig megemlíti Livius.¹⁵

delmi jogintézmények a római jogban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997, 189. 379. lb. „A *publicanus*okat egyszerűség kedvéért bevett magyar szóval adóbérlőnek nevezem, de megjegyzem, hogy ez az elnevezés leegyszerűsítő.” MALMENDIER is „szerencsétlennek” tartja ugyanennek hasonló német fordítását. Ulriche MALMENDIER: *Societas Publicanorum, Staatliche Wirtschaftsaktivitäten in den Händen privater Unternehmer.* Böhlau Verlag, Köln, 2002, 30. „Die Beziehung als ‘Staatspächters’ ist in zweifacher Hinsicht eine eher unglückliche Übersetzung.”

⁸ Ulp. D. 39,4,1,1.: „*Publicani autem sunt, qui publico fruuntur (nam inde nomen habet) sive fisco vectigal pendant vel tributum consequantur: et omnes, qui quod a fisco conducunt, recte appellatur publicani.*”

⁹ Gai. D. 50,16,16.: „*Eum qui vectigal populi Romani conductum habet ‘publicanum’ appellamus.*”

¹⁰ ÜRÖGDI György: A publicanusok. *Antik Tanulmányok* 25/1 (1968), 101.

¹¹ Ernst BADIAN: *Zöllner und Sünder, Unternehmer im Dienst der römischen Republik.* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1997, 7. „Selbst der Name *publicani* leitet sich von der Tatsache ab, dass sie mit den öffentlichen Eigentum (*publica*) des römischen Volkes umgingen.”

¹² Ferdinand KNIEP: *Societas Publicanorum.* Verlag von Gustav Fischer, Jena, 1896, 1, 9, 11.; Ettore DE RUGGIERO: *Lo stato e le opere pubbliche in Roma antica.* Fratelli Bocca Editori, Torino, 1925, 179.; J. S. RICHARDSON The Spanish Mines and the Development of Provincial Taxation in the Second Century B.C., *JRS* 66 (1979), 139–152., 145.; Maria Rosa CIMMA: *Ricerche sulle società di publicani.* Dott. A. Giuffrè Editore, Milano, 1981, 53.; Antonio MATEO: *MANCEPS, REDEMPTOR, PUBLICANUS Contribución al estudio de los contratistas públicos en Roma.* Universidad de Cantabria, 1999, 89.; MALMENDIER i. m. 4.

¹³ Liv. 23.49.1. „a kijelölt napon tizenkilenc, három haszonbérlő (sic!) társaságba tömörült vállalkozó jelentkezett.” = „*Ubi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti.*”

¹⁴ Liv. 23.48–49., KNIEP i. m. 11–12., Georg THIELMANN: *Die Römische Privatauction.* Duncker und Humblot, Berlin, 1961, 251.; Vincenzo ARANGIO-RUIZ: *La società in diritto Romano.* Jovene Editore, Napoli, 1982, 28.

¹⁵ Liv. 23.48.10., Liv. 24.18.11., Liv. 34.6.12., visszatérés az azonnali fizetéshez: Liv. 27.10.13.

Ezek a társaságok gyakorlatilag bármilyen állami feladat elvégzését vállalhatták, a hadiszállításokon¹⁶ túl az állam által megrendelt építkezések¹⁷ és bizonyos adók beszedése¹⁸ voltak a legfontosabb területek. A vállalkozók közötti társasági szerződés a magánjog keretében került megkötésre,¹⁹ de annak közjogi vonzatai is voltak.²⁰ Ezekre a társaságokra a közjoggal való kapcsolatuk miatt – bizonyíthatóan ugyan csak a Kr. e. I. századtól –, az általánostól eltérő szabályok vonatkoztak.²¹ Az eltérés két legfontosabb területe a társaság megszűnése (ideértve a tagok közötti elszámolási per megindítását is) és a társaság tagjainak tevékenysége során okozott károk megtérítése. A magánjog szerint a társaság bármelyik tag halálával megszűnt,²² ami az állammal szerződéses kapcsolatban álló társaságok működését ellehetetlenítette volna, ezért ezeknél a tag halála nem szüntette meg a társaságot,²³ de hasonló eltérést találunk a tagok közötti perindításnak a társaságot megszüntető hatásában is.²⁴ Ezek miatt a romanisztika általában ezen társaságoknál elismeri a

¹⁶ Liv. 23.49.1., 27.10.13., 44.16.4.

¹⁷ Liv. 27.11.16., 29.37.2., 34.53.3., 39.44.5-6., 41.27.5-10., Polyb. 6.13.

¹⁸ Liv. 39.44.8., 43.16.2.

¹⁹ Jean-Jaques AUBERT: *Business Managers in Ancient Rome*. E.J. Brill, Leiden, 1994, 327.: „The legal relationship between the *manceps* and the *socii* was determined by private contract.”

²⁰ MALMENDIER: i. m. 237.; THIELMANN: i. m. 250.: „Sie war ursprünglich eine gewöhnliche Gesellschaft. Erst im Laufe der Zeit bildete sich durch die Staatspraxis ein besonderes Recht dieser Sozietäten aus, und so entstand der Unterschied zwischen den *societates voluntariae* oder *privatae* und den Gesellschaften der Publikenen.”

²¹ Pomp. D. 17,2,59., Gai. D. 3,4,1,pr. „*ut ecce vectigalium publicorum socii permissum est corpus habere vel aurifodinarum vel argentifodinarum et salinarum.*” Sziciliában Cicero idején például rájuk vonatkozó a jogszolgáltatás is eltért az általános szabályozástól. Vö. Cic. in Verr. 2,2,13. (32)

²² Pomponius szerint még közös akarattal sem folytathatja a jogutód az elhunyt tag tagságát. Vö. Pomp. D. 17,2,59,pr.: „*Adeo morte socii solvitur societas, ut nec ab initio pacisci possimus, ut heres etiam succedat societati.*”

²³ Pomp. D. 17,2,59,pr.: „*Adeo morte socii solvitur societas ... haec ita in privatis societatibus ait: in societate vectigalium nihilo minus manet societas et post mortem alicui.*” AUBERT i. m. 326.: „which was not dissolved by the coming or withdrawal/death of the partners/shareholders (*socii*)”. Az elhunyt tag jogutódja azonban nem lett automatikusan a társaság tagja, ezt MEISSEL szerint több körülmény is befolyásolhatta, például a társasági szerződés és az éppen hatályos *lex locationis* rendelkezései. Franz-Stefan MEISSEL: *Societas, Struktur und Typenvielfalt des römischen Gesellschaftsvertrages*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 2004, 215–216.: „daß der Erbe nicht automatisch Gesellschaftler anstellte (...) daß zum einen im vornherein (*in abstracto*) Regelungen im Gesellschaftsvertrag und/oder der *lex locationis* für den Fall des Todes eines socius getroffen wurden.” A tag jogutódja tehát csak kifejezett belépéssel válhatott taggá, amit igazol Ulpianus is. Ulp. D. 17,2,63,8. „*et circa societates vectigalium ceterorumque idem observamus, ut heres socius non sit nisi fuerit adscitus.*”

²⁴ Paul. D. 17,2,65,15.: „*Nonnunquam necessarium est et manete societate agi pro socio, veluti cum societas vectigalium causa coita est propterque varios contractus neutri expediat recedere a societate nec refertur in medium quod ad alterum pervenerit.*”

jogi személyiséget,²⁵ bár ismert azt tagadó,²⁶ ill. harmadik „új” önálló társasági formaként való elismerés is.²⁷ A jogi személyiség mellett szól az is, hogy idővel ezen társaságok tagolt szervezete is kialakult. Alkalmazásra került egy (vagy több) ún. *magister*,²⁸ aki a társaság üzletvezetését, számvitelét ellenőrizte, ill. a társaság könyveit vezette, úgy hogy azokat saját magánál tartotta, vagyis az okiratok birtokosa volt. Változás esetén a leköszönő *magister* átadta a társaság iratait utódjának, bár saját biztonsága érdekében azokat előtte általában lemásolta magának és a másolatot megtartotta.²⁹ A társaság a provinciákba ún. *promagisterek*et küldött, akik a helyszínen intézték, ill. ellenőrizték a társaság ügyeit.³⁰ A *magister* munkáját Ciceró írása szerint *decumanus*ok is segítették,³¹ mely kifejezés pontos jelentése nehezen meghatározható.³² Az egyik nézet szerint ezek a tagságból kerültek ki, ÜRÖGDI a felügyelőbizottsági tagsággal azonosítja,³³ MEISSEL azonban egyfajta vezetőségnek tartja.³⁴ A társaság tagjai időnként teljes létszámban „közgyűléseket” (*conventus*)³⁵ is tartottak, melyeken döntéseket is hoztak (*decretum societatis*).³⁶

Érdekes és kevésbé vizsgált terület ezen társaságok felelősségi szabályainak elemzése. A magyar romanisztikában FÖLDI foglalkozott ezzel a kérdéssel, de én nem osztom azon álláspontját, ami szerint a *publicanus*okra vonatkozó speciális

²⁵ MEISSEL i. m. 210., Alfred PERNICE: Parerga II, Beziehungen des öffentlichen römischen Rechts zum Privatrechte, ZSS 13 (1884), 1–135., 105–106., KNIEP i. m. 488., Claude NICOLET: *L'ordre équestre à l'époque républicaine (312-43 av. J.C.)*. E. de Boccard, Paris, 1974, 334., Boudewijn SIRKS: *Food for Rome*. J.C. Gieben, Amsterdam, 1991, 27., AUBERT i. m. 326., THIELMANN i. m. 250., FÖLDI: Kereskedelmi... 178. 431. lb.: „speciális szabályok vonatkoztak az adóbérlők társaságaira (*societates publicanorum*), amelyek jogalanyiséggel rendelkeztek.”

²⁶ Heinrich DERNBURG – Paul SOKOLOWSKI: *System des Römischen Rechts*. Verlag von H. W. Müller, Berlin, 1912, 818.

²⁷ MALMENDIER: i. m. 255., 275.

²⁸ Cic. in Verr. 2,2,71.(173): „*qui tum magister erat eius societatis*,” Cic. fam. 13.9.2.: „*qui est magister in ea societate*,” MALMENDIER: i. m. 261–263., AUBERT: i. m. 327.

²⁹ Cic. in Verr. 2,2,74.(182): „*ut cum tabulas novo magistro traderent, exempla litterarum ipsi habere non nollent*.”

³⁰ Cic. in Verr. 2,2,69.(169): „*In scriptura Siciliae pro magistro est quidam L. Carpinatius*,” Cic. fam. 13.65.1., MALMENDIER: i. m. 262–263., MEISSEL: i. m. 207., AUBERT: i. m. 327.

³¹ Cic. in Verr. 2,2,71.(175): „*Decumani, hoc est principes et quæsi senatores publicanorum*,” Cic. in Verr. 2,3,61.(141): Cic. in Verr. 2,3,26.(66), Cic. in Verr. 2,2,72.(176).

³² A tisztánlátást nehezíti, egyrészt az, hogy csak Cicerónál találkozunk ebben az összefüggésben a kifejezéssel, másrészt viszont az adóbeszedőket is ugyanígy nevezték a tizedről (*decuma*).

³³ ÜRÖGDI: i. m. 104.

³⁴ MEISSEL: i. m. 207. „als eine Art Gesellschafter-Vorstand”.

³⁵ A kifejezés a római polgárok időszakos területi gyűléseiből eredt: Id. Cic. in Verr. 2,2,13.(32), Cic. in Verr. 2,2,13.(34), Cic. pro Lig. 8.24., Cic. pro Sest. 14.32.

³⁶ Cic. in Piso. 18.41. „*decreta publicanorum*,” Cic. in Verr. 2,2,71.(177), Cic. domo 28.74., MALMENDIER: i. m. 267.

keresetek a visszaélések elleni harc eredményeként jöttek volna létre.³⁷ Álláspontom szerint a szabályok pont fordítva, a *publicanusok* védelme érdekében jöttek létre, mivel azok több ponton is kedveztek ezen társaságok tagjainak (pl.: a követelhető összeg nem négyszeres, hanem csak kétszeres volt, egy éven túl pedig csak egyszeres,³⁸ a *publicanust* pedig a per során megillette a választási lehetőség is: a *litis contestatio* előtt vállalhatta az [egyszeres] önkéntes visszatérítést,³⁹ az erőszakkal elvett állatokra pedig akkor sem lehetett a rablás keresetével perelni, ha a *publicanus* tévedett az adótartozás fennállása felől⁴⁰). Ezen kedvezménynek az a magyarázata, hogy az adóbeszedés során a tévedés lehetősége mindig fennállt, de az általános szabályok alkalmazása megnövelte volna a *publicanusok* kockázatát és ezzel az adóbeszedés költségeit is, ami visszahatott volna magára a közösségre is, vagyis az adóbeszedés drágább lett volna!

A korai időkben ezek a társaságok egyértelműen pozitív szerepet töltöttek be: megkímélték a római államot nagy bürokrácia kiépítésétől,⁴¹ sőt válságos helyzetekben anyagilag is tudták azt segíteni. Idővel azonban az anyagi javak koncentrációja miatt, mely egyértelműen a nagy haszonnal járó adóbeszedéshez kapcsolódott, a *publicanusok* hatalma túlságosan megnövekedett. Ehhez járult még közismert mohóságuk, amit mind az ókori, mind a modern irodalom általában elítél.⁴² A haszon érdekében ugyanis kizárták az egymás közötti konkurenciát, és az üzleti lehetőségeket a háttérben egymás között felosztották,⁴³ sőt bár jogilag nem pontosan meghatározottan,⁴⁴ de idővel már egységes rendként (*ordo publicanorum*) is megjelentek érdekeik

³⁷ FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004, 189–190.

³⁸ D. 39,4,1,pr. Ulpianusnak az ediktumhoz írt ötvenötödik könyvéből. „A *praetor* mondja: 'Ha a *publicanus* vagy a *publicanus* alkalmazottja a köz nevében erőszakkal elvesz valamit és azt nem adja vissza, kétszeresre menő, ha egy év után perelnek egyszeresre menő keresetet adok.'” = *Ulpianus libro quinqueagesimo quinto ad edictum*. „*Praetor ait: 'Quod publicanus euis publici nomine vi ademerit quodue familia publicanorum si id restitutum non erit, in duplum aut, si post annum agetur, in simplum iudicium dabo.'*”

³⁹ Georg KLINGENBERG: *Commissum. Der Verfall nichtdeklarierten Sachen im römischen Zollrecht*. Leykam-Verlag, Graz, 1977, 134.

⁴⁰ Ulp. D. 47,8,2,20.: „*Si publicanus pecus meum abduxerit, dum putat contra legem vectigalis aliquid a me factum: quamvis erraverit, agi tamen cum eo vi bonorum raptorum non posse Labeo ait.*”

⁴¹ ÜRÖGDI: i. m. 101., Gabriella BODEI-GIGLIONI: *Lavori pubblici e occupazione nell'antichità classica*. Casa Editrice Pátron, Bologna, 1974, 75.

⁴² Ennek összefoglalását ld. MALMENDIER: i. m. 17.

⁴³ ÜRÖGDI a *publicanus*-rendszer három előnye mellett annak három fő hátrányát határozza meg, ezek a provinciák kizsákmányolása, a verseny kizárása és a politikusok befolyásolása és ezzel a közélet korrumpálása. ÜRÖGDI: i. m. 101., vö. MALMENDIER: i. m. 190., THIELMANN: i. m. 257.

⁴⁴ Jochen BLEICKEN: *Cicero und die Ritter*. Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, Göttingen, 1995, 24.: „Eine im rechtlichen Sinne agierende Gruppe mit fester Mitgliedschaft ist der *ordo publiconrum* jedoch bei Cicero nicht.”

védelmében.⁴⁵ A *publicanusok* növekvő gazdasági hatalmát erősítette meg C. Semp-ronius Gracchus is, aki az újonnan megszerzett *Asia* provincia teljes adóbeszedését Kr. e. 123-ban a cenzorok hatáskörébe utalta és ezzel a *publicanusoknak* juttatta.⁴⁶ Ezután pedig még politikai hatalmukat is jelentősen megnövelte a *lex Sempronia iudicaria* elfogadtatásával, ami a provinciái helytartók zsarolási ügyeinek elbírálását a lovagrendbe tartozó bírásokból álló bíróságokra ruházta.⁴⁷ Ezután a szenátori rendből kikerülő helytartók nem nagyon tudták megakadályozni az általában a lovagrendből kikerülő *publicanusok* visszaéléseit. Erre találunk példát P. Rutilius ügyében, aki *Asia* provincia lakóinak védelmében fellépett a *publicanusok* ellen, amiért később a lovagrendi bíróság – Livius szerint ártatlanul – *repetunda* elkövetése miatt száműzésre ítélte.⁴⁸ Ezután a *publicanusok* évtizedek alatt annyira kiszorították ezt a provinciát, hogy az elégedetlenség végül külső segítséggel⁴⁹ Kr. e. 88-ban nyílt felkelésben tört ki, ami során az ott tartózkodó római polgárok nagy részét meggyilkolták.⁵⁰ Más provinciákból is ismerünk visszaéléseket, Macedonia provinciában például egy időre a szenátus megszüntette a nemesfémhányák üzemeltetését a visszaélések miatt.⁵¹ Ez figyelemre méltó bizonyíték a *publicanusok* fontosságáról, hiszen azt állítja, hogy nélkülük nincs lehetőség a bányák működtetésre („*sine publicani exerceri non posse*”), és azt is tudjuk, hogy ez a bezárás csak időleges volt, mivel a bevételekre a római államnak szüksége volt.⁵²

A visszaélések ellenére a kialakult gyakorlaton mégsem történt változtatás, sőt később ez lett több provincia gazdasági működtetésének is a modellje.⁵³ Cicero a

⁴⁵ ÜRÖGDI: i. m. 102., M. ROSTOWZEW: *Geschichte de Staatspacht in der römischen Kaiserzeit bis Diokletian*. Dieterische Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1902, 374.

⁴⁶ *lex Sempronia de provincia Asia*, Cic. in Verr. 2.3.6.(12), Cic. fam. 12.15.1., Cic. Att. 1.17., ROSTOWZEW i. m. 370.

⁴⁷ ÜRÖGDI: i. m. 103.

⁴⁸ Liv. per. 70. „*P. Rutilius vir summae innocentiae, quoniam legatus C. Mucii pro cos. a publicanorum iniuriis Asiam defenderat, invisus equestri ordini, penes quem iudicia erant, repetundarum damnatus in exilium missus est.*”

⁴⁹ Pontus királya VI. Mithridates segítette a felkelést.

⁵⁰ Liv. per. 78., ÜRÖGDI i. m. 103. Ez egyben a római hitelrendszer összeomlásával is fenyegetett, (vö. Cic. leg. Manil. 7.19.), ld. P. A. BRUNT: Sulla and the Asian Publicans. *Latomus* 15 (1956), 17–25., 18. A helyzetet végül csak Pompeius rendezte a *lex Manilia* (Kr. e. 66) felhatalmazása alapján.

⁵¹ Liv. 45.18.3.: „Azt is elhatározták, hogy megszüntetik a rendkívül nagy bevételeket jelentő macedoniai ércbányák és a vidéki birtokok bérbeadását (sic!), mert ezeket bérlő (sic!) nélkül nem lehet művelni, ahol pedig bérlő (sic!) van, ott vagy az állam tulajdonjoga nem érvényesül, vagy a szövetséges nép szabadságát veszik semmibe.” = „*Metalli quoque Macedonici, quod ingens vectigal erat, locationes praediorumque rusticorum tolli placebat; nam neque sine publicano exerceri posse et, ubi publicanus esset, ibi aut ius publicum vanum aut libertatem sociis nullam esse.*”

⁵² ÜRÖGDI i. m. 103.

⁵³ Cic. in Verr. 2,3,11.(27): „*Cum omnibus in aliis vectigalibus Asiae, Macedoniae, Hispaniae, Galliae, Africae, Sardiniae, ipsius Italiae quae vectigalia sunt, cum in his, inquam, rebus omnibus publicanus petitor ac pignerator, non ereptor neque possessor*

publicanusok tevékenységére utalva találóan jegyezte meg, hogy Róma az egész világ ura és adószedője („*imperator et portitor*”) is egyben.⁵⁴ A publicanusok a jövedelmek beszedésére helyi lakosokat is alkalmaztak, akikről honfitársaik körében szintén elég kedvezőtlen kép alakult ki a visszeléseik miatt.⁵⁵ A visszaélések lehettek kevésbé látványosak, mint például a gabonaadónál a mérőkanál púposra merítése,⁵⁶ de alkalmaztak kitalált, nem létező jogcímeket is, néha akár nyílt erőszakot is. Bár ezen visszaélések ellen ismert jogsegélyt a római jog,⁵⁷ akkor is, ha a jogkövetkezmények kedvezőbbek voltak az általános szabályoknál. A fő probléma azonban álláspontom szerint az volt, hogy a megfélemlített provinciai lakosok praktikus okokból nem nagyon mertek vagy tudtak élni ezekkel. Még a publicanusokkal jó kapcsolatban lévő Cicerónak⁵⁸ is – aki mindig dicsérőleg szólt róluk, sőt a köztársaság szilárd alapjának tekintette tevékenységüket⁵⁹ – tartományi helytartóként,⁶⁰ minden igyekezetét igénybe kellett vennie, hogy elkerülje a nyílt összeütközést a publicanusokkal.⁶¹ A publicanusok hatalmát mutatja az is, hogy csak rájuk vonat-

soleat esse.”; ehhez hasonlóan Iudea provincia is (Cic. pro Flac. 69., Cic. prov. cons. 4.10.) és Syria is. (Cic. prov. cons. 4.10.)

⁵⁴ Cic. rep. 4.7.(7) „*Nolo enim eundem populum imperatorem et portitorem esse terrarum.*”

⁵⁵ Ezt bizonyítja a Szentírásban az Újszövetség számos helyen: Lk 5,27; Mt 9,9-13; Mk 2,13-16.

⁵⁶ Cic. in Verr. 2,3,50.(118).

⁵⁷ D. 39,4,1,pr. Ulpianusnak az ediktumhoz írt ötvenötödik könyvéből. „A praetor mondja: 'Ha a publicanus vagy a publicanus alkalmazottja a köz nevében erőszakkal elvesz valamit és azt nem adja vissza, kétszeresre menő, ha egy év után perelnek egyszeresre menő keresetet adok.'” = *Ulpianus libro quinqueagesimo quinto ad edictum.* „Praetor ait: 'Quod publicanus euis publici nomine vi ademerit quodue familia publicanorum si id restitutum non erit, in duplum aut, si post annum agetur, in simplum iudicium dabo.'” Ld. még: Ulp. D. 47,8,2,20. „Si publicanus pecus meum abduxerit, dum putat contra legem vectigalis aliquid a me factum: quamvis erraverit, agi tamen cum eo vi bonorum raptorum non posse Labeo ait.”

⁵⁸ Cic. in Verr. 2,3,72. (168). „si publicani, hoc est si equites Romani iudicarent”; Ld. még Cic. pro Rab. Post. 2.3. „huius pater C. Curtius princeps ordinis equestris fortissimus et maximus publicanus”; Cic. in Verr. 2,1,52.(137) „eques Romanus, publicanus,”; Cic. fam. 13.9.2. „ordini publicanorum”; Cic. fam. 13.10.2. „in societates publicanorum”; Cic. in Piso. 17.41. „cum equites Romanos in provincia, cum publicanos nobiscum”.

⁵⁹ Cic. pro Planc. 9.23. „Flos enim equitum Romanorum, ornamentum civitatis, firmamentum rei publicae, publicanorum ordine continetur.”

⁶⁰ Kilikia (Kr. e. 51/50), Cicero provinciai edictumának első fejezete foglalkozott a publicanusokkal. Cic. Att. 6.1. Ld. még: David C. BRAUND: The Administration of the Roman Empire 241 B.C- A.D. 193, Exeter University Press, Exeter, 1983, 4.

⁶¹ Cic. fam. 2.13.4. „publicanis etiam superioris lustris reliqua, sine sociorum ulla querella” ill. Cic. Quint. fr. 1.1.33. „ut et publicanis satisfacias praesertim publicis male redemptis, ac socios perire non sinas”. (Mindkét forráshelyben a socius nem a társaság tagját, hanem a meghódított „szövetségeseket” jelenti.) BRAUND ezzel szemben Cicerót sem tartja jobbnak Verresnél a helyi lakosok érdekét érintő kérdésekben: „However Cicero was hardly less concerned with the potencial conflicts between himself, provincial communities and the Roman tax-farmers (*publicani*)”, Ld. BRAUND: i. m. 5.

kozó elkülönült szabályok alakultak ki már köztársaság idején is⁶², és ezek részben később is fennmaradtak.⁶³

A *publicanus*ok azonban nemcsak az általuk elnyert szerződésben rögzített állami feladatok elvégzését látták el, de egyéb gazdasági tevékenységet is: kereskedtek,⁶⁴ de leginkább banki tevékenységet folytattak. Mivel sok pénz folyt át kezeik között, ezért logikusan adódott, hogy pénzváltással,⁶⁵ pénzek letéti kezelésével⁶⁶ is foglalkoztak, szabad pénzeszközeikre pedig kölcsönügyleteket is kötöttek.⁶⁷ Ezekkel nemcsak további bevételekre tettek szert,⁶⁸ de még jobban befolyásuk alá vonták mind az adott provinciát, mind Rómát, mint hatalmi központot is.⁶⁹

A *publicanus*ok hatalmát először Sulla csökkentette, aki mind jogilag (pl. az adósságrendezési eljárás bevezetésével, ill. a bírósági monopóliumuk megvonásával),⁷⁰ mind fizikailag⁷¹ megtörte hatalmukat, bár célja nem a *publicanus*-rendszer eltörlése⁷² volt, negatív hatású fellépésének inkább anyagi okai lehettek.⁷³ Sulla

⁶² Cic. Att. 6.1. „*Quorum unum est provinciale, ... in eodem omnia de publicanis*”, D. 19.1.19. „*Gaius edictum praetoris titulo de publicanis*”, Gai. D.39.4.5.pr. *Gaius ad edictum praetoris urbani titulo de publicanis*.

⁶³ LENEL az *Edictum Perpetuum* XXXII. fejezeteként rekonstruálta a rájuk vonatkozó szabályokat. Vö. Otto LENEL: *Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*. Scientia Verlag, Aalen, 1974, 387–388. *De publicanis* című fejezete, de ezt mutatja a D. 39.4. titulus címe is: „*De publicanis et vectigalibus et commissis*” ill. az Ulp. D. 39.4.1.1. „*Hic titulus ad publicanos pertinet*.”

⁶⁴ Cic. pro Font. 14. 32. „*omnes equites Romani, qui in illa provincia fuerunt, omnes negotiatores eius provinciae*”.

⁶⁵ Cic. fam. 2.17.7., sőt a helytartóknak is szükségük lehetett pénzváltásra, ami feltehetőleg szintén a *publicanus*oknál történt. Ld. Cic. fam. 3.5.4.

⁶⁶ Cic. fam. 5.20.9.

⁶⁷ Cic. in Verr. 2,3,72. (168).

⁶⁸ Cic. in Verr. 2,3,71.(167).

⁶⁹ Erre a legszemléletesebb példa két *publicanus* társaság érdekeinek ütközése, ami a *lex portorii Asiae*-ben tetten érhető: a bányák hasznosítását felvállaló társaság ugyanis elérte, hogy ugyan nem vámmentesen, de előre rögzített és csak az ásvány mennyiségétől, de nem annak értékétől függő vámot kelljen fizetnie a vámjövédelmet beszedő másik társaság részére. Vö. Helmut ENGELMAN – Dieter KNIBBLE: *Das Zollgesetz der Provinz Asia*. EA 14 (1989), 97.

⁷⁰ ÜRÖGDI: i. m. 105., adósságrendezés: *lex Cornelia unciaria* (Kr. e. 88), bírósági szerep: *lex Cornelia iudicaria* (Kr. e. 82), ami a repetunda pereket újra a szenátori bírósághoz sorolta, Cic. in Verr. 2,3,72. (168).

⁷¹ ÜRÖGDI: i. m. 105. A *proscriptio*nak mintegy 1600 lovagi rendbe tartozó áldozata volt.

⁷² Ehhez hasonlóan Sulla bírósági reformintézkedése (*lex Cornelia iudicaria*), amely a *senatus* bíraskodási jogát állította vissza, szintén nem a lovagok elleni fellépést szolgálta, mivel ekkor éppen ő növelte kétszeresére a szenátus létszámát és az új helyeket általában lovagokkal töltötte fel. Vö. Liv. per. 89. „*senatum ex equestri ordine supplevit*.”

⁷³ BRUNT szerint Sulla *Asia* provincia adóját azért nem velük szedette be, mert a korábbi zavargások miatt a helyi alkalmazottak nagy része meghalt vagy elmenekült, a súlyos pénzügyi megterhelésre pedig a háborús kiadások kényszeríthették. A *proscriptio* sok

után ezért még egy ideig erőre kaptak, de aztán a principátus idején a császári adminisztráció fokozatosan átvette addigi szerepüket, Augustustól valamennyi provincia adóbeszedését fokozatosan átvette a *fiscus*,⁷⁴ így előbb a *publicanusok* gazdasági hatalma, majd maga az elkülönült rend is megszűnt, megmaradt tagjaik a császári közigazgatásban találtak megélhetési forrást. Ennek ellenére egyes kisebb feladatokra⁷⁵ továbbra is használatos volt a társasági forma, azok működéséről még a Kr. u. III. században is találunk bizonyítékot,⁷⁶ sőt még Iustinianus idejében is működtek ilyen társaságok.⁷⁷

Jelen vizsgálatunk szempontjából különösen érdekes, hogy még a minden ismert szabályt felrúgó és igen gátlástalan Verrest is sikerült a *publicanusok*nak idővel szövetségesükké szelídíteniük Szicíliában. Ő ugyan kezdetben semmibe vette érdekeiket saját nyeresége érdekében, ezért például vámok megfizetése nélkül („*sine portorio Syracusis*”) exportálta saját termékeit. Ezt a *publicanus* társaság levelezése rögzítette is, helyi képviselőjük Carpinatius egyenesen Verres lopásairól beszélt, amivel megfosztotta a társaságot a várt bevételektől.⁷⁸ Később azonban, miután szorosabb üzleti kapcsolatokba került velük, magatartása is megváltozott, ettől kezdve a *publicanusok* képviselője már dicsérte működését és nemcsak a korábban írottak figyelmen kívül hagyását kérte, de egyenesen azok törlését is!⁷⁹ Ez azért is figyelemre méltó, mert ha a levelezés törlésére nem is került sor, a helyi könyvelési adatokban Cicero felfedezett hamisítást, törlést!

3. A könyvelés és az okirat-hamisítás

A rómaiaknál ebben a korban a fő íráshordozó anyag a viasztábla (*tabula ceratae*) volt, ami bőségesen állt rendelkezésre, és könnyű alakíthatósága szempontjából alkalmas volt az írás könnyű felvitelére. A viaszt felolvasztották és egy peremmel ellátott fatáblába öntötték, ahol az megszilárdult és alkalmassá vált az írás hordozására. A könnyű felolvaszthatóság azzal az előnnyel is járt, hogy a már aktualitásukat veszített táblákat újra fel lehetett használni: a viaszt visszanyerték, majd felolvasztva újra a táblába öntötték, így egy új, tökéletesen használható új táblát kaptak.⁸⁰ A viasz a könnyű újrahasznosíthatósága miatt elsősorban a napi használat céljára volt alkalmas (pl. a betűvetés elsajátítása, feljegyzések készítése, levél írása⁸¹, de használták előbb

áldozata pedig köztudottan nagy vagyona miatt került a listákra, tehát itt sem a rend eleni szervezett fellépésről volt szó. BRUNT: i. m. 17–18.

⁷⁴ BRAUND: i. m. 8.

⁷⁵ Például a vízvezetékek javításával kapcsolatban. Vö. Front. 109., Front. 119.

⁷⁶ ÜRÖGDI: i. m. 108–109.

⁷⁷ Ulp. D. 22,1,17,7.; D. 39, 4. *De publicanis...* című titulusa.

⁷⁸ Cic. in Verr. 2,2,70.(171).

⁷⁹ Cic. in Verr. 2,2,70.(172). „*tum ille etiam plura sciberet ad socios, ut, si posset quae antea scripserat, ea plane exstingeret.*”

⁸⁰ A régészeti források nagy része ilyen, az újrahasznosításra váró táblákból áll. Ld. Heinrich ERMAN: Zum antiken Urkundenwesen. ZSS 26 (1905), 456–478., 462.

⁸¹ Gell. N.A. 17,9,16.-17.; Liv. 7.21., 8.23., 9.38.

a népgyűléseken a szavazatok összeszámlálására is,⁸² majd később a szavazatok leadása is ezeken történt⁸³), így először az egyszerű (egy oldalból álló) tábla (*tabula*) alakult ki. Mivel ez nem volt védett az utólagos beavatkozásoktól, később kialakult az a gyakorlat, hogy két, majd három, (de akár még ennél is több) táblát egymásra helyezve zsinórral összefűzték, majd a zsinórt lepecsételték, így a táblák belső tartalmát megvédték az utólagos beavatkozás lehetőségétől. Az ezzel a technikával kialakított okiratokat a táblák száma alapján nevezték el, ismerünk tehát két (*diptychon* – *δίπτυχον*), három (*triptychon* – *τρίπτυχον*), vagy több (*polyptychon* – *πολυπτυχον*) fatáblából álló okiratot, a ránk maradt leletek alapján a három táblás megoldás volt az általános. A táblák összefűzésére az idők során két megoldás alakult ki: a régebbi gyakorlat az volt, hogy a fatáblák külső részén egy rovátka futott végig és ebbe illesztették bele a fonalat, amit aztán lepecsételtek.⁸⁴ A másik, az újabb megoldást a Kr. u. 61-ben kiadott SC Neronianum rendelte el:⁸⁵ ez a jogszabály már előírta a táblák átfúrását és a furaton átvezetett három zsinór alkalmazását.⁸⁶ Ettől kezdve a táblákat azok hosszabbik oldalán a peremen átfűrték, itt húzták át a táblákat összekötő három fonalat (*triplex linum*), amiket aztán a második tábla hátsó-külső oldalán pecsétekkel zártak le. A hármas szám előírása a biztonságot szolgálta, a későbbi joggyakorlat szerint ugyanis, ha a fonalak közül egyesek el is szakadtak, de legalább egy még kitartott, akkor a többi sérülése nem érintette az okirat érvényességét.⁸⁷ Érdekes azonban, hogy a jogszabályi rendelkezés ellenére a későbbi joggyakorlat elfogadta a tábláknak egy vászonborítékba való helyezését és a vászon lepecsételését is.⁸⁸

⁸² Cic. de leg. 3.33.

⁸³ *lex Gabinia tabellaria*, Kr. e. 139; *lex Cassia tabellaria* Kr. e. 137; *lex Papiria tabellaria* Kr. e. 131; *lex Caelia tabellaria* Kr. e. 107.

⁸⁴ ERMAN: i. m. 463., Az ún. Iucundus-okiratokon még ezt találjuk. Vö. Lucius Caecilius Iucundus, pompeii bankár irattárát a Vezúv által okozott korábbi földrengés (Kr. u. 62) temette be, még a várost teljesen elpusztító Kr. u. 79. VIII. 24.-i kitörés előtt.

⁸⁵ Suet. Nero 17: „A hamisítók ellen először találta ki, hogy nem tekinthető lepecsételt okiratnak az, ami nincs átfúrva és három fonallal a lyukakon keresztül átkötve.” = „*Adversus falsarios tunc primum repertum ne tabulae nisi pertusae ac ter lino per foramina traiecto obsignarentur.*” P.S. 5.25.6.: „A szenátori rend elrendelte, hogy azon táblák, amelyek köz- vagy magán írásbeli szerződéseket tartalmaznak és azokon tanúkat és ennél fogva pecségeket alkalmaznak, azokat a hosszabbik szegélyen közép tájékon át kell fúrni és ezen keresztül kell három fonállal összekötni és a fonalakat viasszal és pecséttel lepecsételni, hogy a külső írást a belső hitelesítse. Máskülönben az említett táblák nem érvényesek.” = „*Amplissimus ordo decrevit eas tabulas, quae publici vel privati contractus scripturam continent, adhibitis testibus ita signari, ut in summa marginis ad mediam partem perforatae triplici lino constringantur atque impositae supra linum cerae signa imprimantur, ut exteriori scripturae fidem interior servet. Aliter tabulae prolatae nihil momenti habent.*”

⁸⁶ PÓLAY: i. m. 41–42.

⁸⁷ Ulp. D. 37,11,1,11. „sic videntur tabulae signatae, ... vel unum linum tenere.”

⁸⁸ D. 28,1,22,7: Ulpianusnak az ediktumhoz írt harminckilencedik könyvéből: „A táblákat akkor tekinthetjük lepecsételtnek, ha a vászon, ami a táblákat magában foglalja, le van

A nyitott táblákat ugyanakkor már a korai időktől kezdve használták a római állam⁸⁹ pénzügyi nyilvántartásaiban, a kezdetben egyszerű, csak egy bevételi és egy kiadási oldallal működő állami nyilvántartást már a Kr. e. III. század kezdetétől felváltotta egy összetett, több alrovatot is magában foglaló nyilvántartás.⁹⁰ A kialakított megoldásokat később átvették az egyes városi közösségek (*municipii*),⁹¹ és a római üzletemberek⁹² is használták azokat a pénzügyi nyilvántartásaik vezetésére. Nem meglepő, hogy ilyen nyilvántartásokat használtak a *publicanus* társaságok is.⁹³ Mivel ezek napi használatban voltak, a bejegyzéseket folyamatosan vezették, ill. időnként a régebbi bejegyzésekre is szükség lehetett, ezért ezen okiratok nyitott okiratok maradtak, akkor is, amikor kialakult a fontosabb okiratok lezárása és lepecsételése. Egy Digesta forráshely tanúsága szerint ugyanis nem minden okirat került mindig szükségképpen lepecsételésre, de attól függetlenül a szöveg megváltoztatása akkor is okirathamisításnak minősült.⁹⁴ A Sulla uralma alatt meghozott és

pecsételve.” = „*Signatas tabulas accipi oportet et si linteo, quo tabulae involutae sunt, signa impressa fuerint.*” A szerző saját fordítása.

⁸⁹ Vö. *lex Tarentina* 13. (FIRA I. 121.) „*tabul[eis p]ubliceis*”, *lex Ursonensis* LXXXI. 16–17. (FIRA I. 129.) „*tabulas publicas*”, *lex municipalis Malacitana* LXIII. 12–13. (FIRA I. 153.) „*in tabulas communes*”; Liv. 26.36.11. „s olyan lelkesen versengtek, hogy a hivatalos jegyzékbe elsőnek vagy az elsők közé kerüljön be a nevük, hogy a triumvirek nem győzték az átvételt, az írnokok a bejegyzést.” = „*tanto certamine iniecto ut prima aut inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse, ut nec triumviri accipiundo nec scribae referendo sufficerent.*”; Cic. pro Publ. Quinct. 4.17. „*quod propter aerariam rationem non satis erat in tabulis inspexisse*” Tacit. ann. 13.18. „*neve multam ab iis dictam quaestores aerarii in publicas tabulas ante quattuor menses referret.*” Ralf Michael THILO: *Der Codex accepti et expensi im römischen Recht*. Göttinger Studien zur Rechtsgeschichte, Muster-Schmidt, Göttingen, 1980, 175.; Rudolf BEIGEL: *Rechnungswesen und Buchführung der Römer*. Verlag der G. Braunschen Hofbuchdruckerei, Karlsruhe, 1904, 110.

⁹⁰ Roch KNAPOWSKI: *Der Staatshaushalt der Römischen Republik*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1961. (A Kr. e. 293. év ill. a Kr. e. 168–167. éveket vizsgálja.) Ld. még Roch KNAPOWSKI: *Die Staatsrechnungen der Römischen Republik in den Jahren 49–45 v. Chr.* Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1967.

⁹¹ BEIGEL: i. m. 112–113.

⁹² Pomp. D. 40.7.21.pr. „*Calenus dispensator meus, si rationes diligenter tractasse videbitur, liber esto*”, Ulp. D. 2.13.4.pr. „*Praetor ait: 'Argentariae mensae exertitores rationem.'*”

⁹³ Cic. in Verr. 2,2,76. (186). „*Nunc ad sociorum tabulas accepti et expensi.*”

⁹⁴ Paul. D. 48,10,16,1.: Paulusnak a jogi szakvéleményekről írt harmadik könyvéből: 1. Paulus véleménye, hogy a *lex Cornelia* alapján büntetendők még mindazok, akik a végrendeleteken kívül más okiratokat is hamisan megpecsételnek. 2. És mindazokra, akik meghamisítják a számlakönyveket, táblákat és közokiratokat és más okiratokat, anélkül, hogy azokat lepecsételnék (...) nem kétséges, hogy (azokra is) ugyanezen büntetést kell alkalmazni.” = „*Paulus respondit legis Corneliae pona omnes teneri, qui etiam extra testamanta cetera falsa signassent. 2: Sed et ceteros, qui in rationibus tabulis litteris publicis aliave qua re sine consignatione falsum fecerunt (vel, ut verum non appareat,*

Cicero idején is hatályban volt *lex Cornelia de falsis* (Kr. e. 81) hamisítás elleni rendelkezéseit a későbbi klasszikus kor jogtudósa kiterjesztette a pecséttel le nem zárt okiratokra is. A nyílt, le nem pecsételt okiratok ugyanis könnyebb lehetőséget adtak a bennük foglalt adatok utólagos meghamisítására, bár a szöveg egy részét nyomtalanul átírni eléggé nehéz lehetett. A hamisítás így a gyakorlatban inkább a tábla viaszának felolvasztása és újraöntése után a teljes írás meghamisítására terjedhetett ki.⁹⁵

Cicero tehát betekintést nyert a gabonaadó beszédét végző *publicanus* társaság könyvelésébe, amely megőrizte a helytartó egyes zsarolási ügyeinek pénzügyi nyomát. A kizsarolt provinciai lakosok ugyanis sok esetben a nagy pénzek felett rendelkező ezen társaságtól vettek fel kölcsönt, méghozzá úgy, hogy a pénzt a társaság rögtön Verresnek folyósította, így neve szükségképpen szerepelt a könyvelésben. A pertől tartva azonban a Verres-szel üzletelő társaság helyi vezetője megpróbálta ezt a nyomot eltüntetni, ami nem sikerült túl jól, Cicero ugyanis észrevette a javításokat, amelyeket mint a könyvelésben „ütött friss sebeket”⁹⁶ írt le. Cicero felfigyelt arra is, hogy sok könyvelési tételben szerepelt egy bizonyos *Verrucius* nevű személy. Közelebbről megtekintve azonban azt találta, hogy a táblán javítás nyomai látszottak, az első „VERR”-rész érintetlen volt, a második „R” utáni betűtől azonban átirták a szöveget:

„C. Verruciustól, Caius fiától kapott bevételek voltak, de úgy, hogy a második”r”-ig minden betű érintetlen volt, a többit azonban egy javítás fölé volt írva: két, három, négy, sok ilyen tétel volt.”⁹⁷

Ezután Cicero nyomozni kezdett, hogy ki lehetett az a bizonyos *Verrucius*, de nem jutott eredményre: nem hogy nem élt ilyen nevű személy a szigeten, de senki sem emlékezett ilyen utazóra vagy kereskedőre még annak ellenére sem, hogy a *publicanus* társaság könyvelésében rögzített adatok alapján az ismeretlen igen jelentős vagyonnal rendelkezhetett. Az azonban szintén feltűnő volt, hogy ez a *Verrucius* éppen akkor jelent meg a társaság könyvelésében, amikor Verres helytartóként Szicíliába érkezett, és rögtön el is tűnt onnan, amikor Verres elhagyta a provinciáját. Az összefüggés tehát nyilvánvaló volt: egy nyilvánvalóan átirrt könyvelésben, egy olyan nem létező személlyel kötött jelentős ügyletek sora, akinek neve hasonlít a vádlottéra és még időben is összekapcsolható a két szál, ami nyilván nem lehet véletlen.

Miután Cicero egyes szám első személyben ír a táblák megtekintéséről, sőt azt is leírja, hogy azokat a kezében fogta,⁹⁸ ezért alappal feltételezhetjük, hogy valóban

quid celaverunt subriperunt deleverunt subiecerunt resignaverunt), eadem poena adfici solere dubium non esse.” A szerző saját fordítása.

⁹⁵ ERMAN: i. m. 462.

⁹⁶ Cic. in Verr. 2,2,76.(187). „*quasi quaedam vulnera tabularum recentia.*”

⁹⁷ Cic. in Verr. 2,2,76. (187). „*Erant acceptae pecuniae C. VERRUCIO C. F., sic tamen ut usque ad alterum R litterae constarent integrae, reliquae omnes essent in litura; alterum, tertium, quartum, permulta erant eiusdem modi nomina.*”

személyesen látta is azokat, és nem egy névtelen informátora szivárogtatta ki ezeket a gyanús körülményeket, bár ez utóbbi lehetőséget sem vethetjük azért teljesen el. Kérdésként merül tehát fel, hogy Cicero milyen alapon tekinthette meg egy ilyen társaság üzleti iratait. Ez azért is érdekes kérdés, mivel azokat egy Lucius Carpinatius nevű személy kezelte, aki Verres-szel korábban jó barátságban volt, ezért feltételezhetően anyagi hasznót is húzott Verres ügyleteiből.⁹⁹

Az egyik kézenfekvő válasz az, hogy – mivel ezek a társaságok a római állammal kötöttek szerződéseket –, így ezek iratai minden római polgár számára nyilvánosak és hozzáférhetőek voltak, ahogy azt BADIÁN véli.¹⁰⁰ Erre azonban nincs közvetlen bizonyítékunk, sőt a későbbiekben elemzendő per éppen ezt cáfolja. A másik lehetőség, hogy Cicero tagja volt ennek a társaságnak, így mint tag illette meg a betekintés joga. Tudjuk ugyanis, hogy Cicero korában ezeknek a nagy társaságoknak már nem pár tucat, hanem több ezer római polgár is tagja volt, a társasági részesedésről okiratot (*partes*, azaz részjegyeket vagy „részvényeket”) ¹⁰¹ állítottak ki, amelyek forgalomképesek voltak, és ezeknek komoly piaca volt Rómában, ezekkel egyfajta „tőzsde” is működött.¹⁰² Ez egyrészt praktikus volt, mivel így a társaság tőkét tudott a gazdálkodásba bevonni, a haszonból megillető részesedés pedig a „kisirészvényesek” anyagi helyzetét javította, ugyanakkor ez a korábbi személyegyesítő jelleget vagyonegyesítővé változtatta, ami megnyilvánul abban a szabályban, hogy az ilyen társaságok nem szűntek meg bármelyik tag halálával, csak a „társaság vezetője”, azaz a *manceps* halála eredményezte a társaság megszűnését.¹⁰³ Cicerónak tehát elegendő volt egy részjeggyel igazolnia tagságát és a személyes betekintés lehetősége így biztosítva volt. Mivel Cicero tudatosan készült a perre és kifejezetten bizonyítékgyűjtés céljából utazott a szigetre, ezért könnyen elképzelhető, hogy ha korábban nem is volt tagja ennek a társaságnak, akkor az utazás előtt egyszerűen vásárolt egy ilyen részjegyet Rómában magának, így kis költséggel hozzájutott a tagsághoz és ezzel a betekintési joghoz. Lehetséges az is, hogy mivel Cicero lovagrendből kikerülő és Rómában élő *magisterek*et ismerte – sőt feltehetőleg jó kapcsolatokat is ápolt velük –, így ezek egyszerűen utasították a *promagistert* az iratokhoz való hozzáférés birtosítására. Ezt azonban cáfolja és egyben a következő lehetőséget erősíti Cicero egy helyen, amikor arról ír, hogy

⁹⁸ Cic. in Verr. 2,2,77. (187): „Amikor ezt alaposan megvizsgáltam és a könyvelést kezembe fogtam.” = „*Cum haec maxime cognosceremus et in manibus tabulas haberemus.*”

⁹⁹ Cic. in Verr. 2,2,70. (172)

¹⁰⁰ BADIÁN: i. m. 96.: „Die Geschäftsbücher (*tabulae*) der Pachtgesellschaft waren öffentliche Dokumente.”

¹⁰¹ Pomp. D. 17.2.59.pr., Cic. pro Rab. Post. 2.4., Cic. in Vatin. 12.29.

¹⁰² ÜRÖGDI: i. m. 104.

¹⁰³ Pomp. D. 17,2,59, pr. „*Adeo morte socii solvitur societas ... haec ita in privatis societatibus ait: in societate vectigalium nihilo minus manet societas et post mortem alicui.*”; Id. AUBERT: i. m. 326. Az elhunyt tag jogutódja azonban nem lett automatikusan a társaság tagja, csak a belépéssel válhatott taggá: Ulp. D. 17,2,63,8.: „*et circa societates vectigalium ceterorumque idem observamus, ut heres socius non sit nisi fuerit adscitus.*”

elutazása előtt meglepetésszerűen „meglátogatta” az egyik *magistert* (*L. Vibiust*) Rómában és nála okiratokat (leveleket) pecsételt le.¹⁰⁴ Ez pedig csak úgy tehette meg, hogy ő ekkor már elnyerte a vád képviselőjének jogát, így ez a minősége – mint közvadás ügyben nyomozást végző személy – alapozta meg az iratokba való betekintés, ill. azok lefoglalásának jogát. Ez alapján viszont már Szicíliában is betekinthezett külön engedély nélkül a társaság könyvelésébe. Ettől függetlenül továbbra is megoldandó kérdésként maradt számára, hogy hogyan fogja a könyvelés adatait Rómában a bíróság elé tárni, ami a közvetlenség elve miatt szükséges volt és a vádló feladatát képezte! Cicero ugyanis egy olyan jogi tilalomra hivatkozott, ami megtiltotta ezen okiratok Rómába vitelét:

„Minthogy törvényi előírás tiltja, hogy az adóbérlők könyvelését Rómába hozzuk.”¹⁰⁵

Ez a kijelentés egyáltalán nem tűnik logikusnak, és azért is problémás, mivel ilyen általános tilalmat más forrásból nem ismerünk,¹⁰⁶ sőt az ellenkezik azzal a – bár későbbi (Kr. e. 59 utáni) és csak a helytartókra vonatkozó – szabállyal, ami szerint a helytartó könyvelését több (három) példányban kellett vezetni. Ezekből pedig egyet Rómába is el kellett küldeni, a fennmaradó (két) példányt, pedig az adott provincia (két) legjelentősebb városában kellett elhelyezni, aminek nyilvánvaló garanciális okai voltak.¹⁰⁷

Mivel Cicero egy perbeszédben – még ha a második beszéd ténylegesen nem is került előadásra –, saját kortársai előtt hivatkozott erre, ill. emiatt kellett még egy pert is megindítania, ezért elvethetjük, hogy ezen kijelentésének ne lett volna valós alapja. Mivel Cicero itt általánosságban fogalmaz, ezért az egyik lehetőség, hogy ez a rendelkezés nemcsak az érintett adóbehajtó társaságra vonatkozott, hanem minden ilyen társaságra. Ezt azonban a források hallgatása miatt kizárhatjuk, azt azonban nem, hogy a szicíliai társaság(ok)ra ne lett volna ilyen tilalom:

Az egyik lehetőség egy általános jogszabályi tilalom. Az adóztatás ugyanis itt annyiban volt különleges, hogy azt nem a rómaiak vezették be a sziget megszállása után, hanem lényegében átvették Szirakúza korábbi uralkodója (*III. Hiero*)¹⁰⁸

¹⁰⁴ Cic. in Verr. 2,2,74. (182). Ezek még L. Canuleisnak Verres ellen írt korábbi panaszos levelei voltak, melyben jelezte és kifogásolta, hogy Verres kikötői vámfizetés nélkül vitetett ki árucikkeket.

¹⁰⁵ Cic. in Verr. 2,2,76. (187): „*Quod lege excipiuntur tabulae publicanorum quo minus Romam deportentur.*”

¹⁰⁶ Nem osztom BADIAN azon véleményét, hogy egy általános törvényi tilalom vonatkozott volna a provinciai könyvelések Rómába vitele ellen. Vö. BADIAN: i. m. 96.

¹⁰⁷ *lex Iulia de pecuniis repetundis* (Kr. e. 59), ld.: Cic. fam. 5.20.2., Cic. fam. 5.20.7., Cic. in Piso. 25.61. BEIGEL szerint ezen törvény alapján három példányban kellett könyvelni, melyből kettő a provincia két legjelentősebb városában maradt. Vö. BEIGEL: i. m. 105.

¹⁰⁸ Kr. e. 270–215 közötti uralkodása Szicília egyik – a két római–pun háború közötti – fénykora volt.

által kialakított rendszert, és azt a továbbiakként *lex Hieronica*¹⁰⁹-ként hivatkozták. A római uralom idején a szigetet egy helytartó (*praetor Siciliae*) kormányozta, aki más magisztrátusok által kialakított gyakorlat szerint egy rendeletben (*edictum*) állapította meg hivatali idejére (ez Verres esetében három év volt) az irányadó szabályokat. A kialakult gyakorlat szerint, hasonlóan a magánjog fejlesztésében használt technikával, nem minden kérdést szabályoztak mindig újra, hanem csak azokat, amivel nem értettek egyet vagy másképp akartak szabályozni. Így Verres is átvette elődjének rendelkezéseit, ahogy az ő elődje is átvette elődeitől. A minket érdeklő gabonatermelés adóztatására vonatkozó szabályozás tehát fő jellemzőiben (legalábbis az adó mértékében és a kivetés, ill. a beszédés módjában) visszavezethető volt a sziget meghódítása után átvett szabályig, amit hagyománytiszteltből *lex Hieronica*-nak neveztek, hasonlóan ahhoz, ahogy a cenzori szerződéseket is általában *leges censoriae*-nak nevezték abban az időben is, amikor azt nem is a cenzorok kötötték meg.¹¹⁰ Cicero sem azt vetette Verres szemére, hogy az adóztatás rendjét megváltoztatta volna (holott erre a hivatali hatalma megvolt), hanem csak azt, hogy a jogszabályi előírásokat úgy forgatta ki, hogy azzal törvénytelenül tett szert haszonra. A szabályozás pedig eredetileg az adó beszédésére irányuló szerződés megkötését csak Szicíliában letelepedett lakosoknak engedélyezte, ezért a társaság (még ha voltak ekkor már nem a szigeten élő tagjai is) központjának és így a könyvelésnek Szicíliában kellett állandóan lennie, annak Rómába vitele tehát nem volt lehetséges.

A másik értelmezési lehetőség, hogy a tilalmat nem az *edictum*, hanem „csak” a praetorral az adóbeszédésére kötött szerződés alapította meg. Ez a magyarázat azon alapul, hogy a szövegben jelző nélkül szereplő „*lex*” nemcsak a köztársasági törvényre (*lex rogata* vagy *lex data*) utalhat, hanem a társasággal kötött állami szerződésre is. Az állam által kötött szerződésekre ugyanis a források következetesen nem a *contractus*, hanem a *lex*¹¹¹ kifejezést használják, így a cenzor,¹¹² a praetor,¹¹³ de később még a *coloniák* által kötött szerződésekre is.¹¹⁴ Ezeket összefoglalóan szokás *leges censoriae* elnevezéssel jelölni még akkor is, ha azokat egy-egy konkrét esetben nem a cenzor kötötte.¹¹⁵ A „*lex*” kifejezés ezen értelmezése vitatott a romanisztikában, ezzel kapcsolatban két eltérő álláspont különböztethető meg aszerint, hogy „*lex*” alatt jogszabályi¹¹⁶ vagy szerződéses¹¹⁷ rendelkezést értenek. Én az utóbbi álláspontot fogadom el azzal, hogy ezen egyedi szerződéses rendelkezéseknek idővel kialakult – a fent leírt ediktum fejlődéshez hasonlóan – egy állandósult

¹⁰⁹ Cic. in Verr. 2,2,13. (32): „*lege frumentaria, quam Hieronicam appellant*”, Cic. in Verr. 2,3,49. (117): „*cum lege Hieronica venirent, quanti nunc lege Verria venierunt.*”

¹¹⁰ Cic. in Verr. 2,1,55.(143). „*Corriguntur leges censoriae.*”

¹¹¹ Alfén. D.19,2,29. „*In lege locationis*”, Gell. 11.17.2. „*ex lege locationis*”.

¹¹² Cic. in Verr. 2,1,55.(143). „*Corriguntur leges censoriae.*”

¹¹³ Cic. in Verr. 2,1,55.(143). „*LEX OPERI FACIUNDO.*”

¹¹⁴ Ld. LEX PARIETI FACIUNDO PUTEOLANA Kr. e. 105-ből. FIRA III. 472–475.

¹¹⁵ Cic. in Verr. 2,1,55.(143). „*C. VERRES PRAETOR URBANUS ADDIT. Corriguntur leges censoriae.*”, *lex portorii Asiae* 42. §, 43. §, 44. §.

¹¹⁶ KNIEP: i. m. 115., MALMENDIER: i. m. 66., PERNICE: i. m. 112.

¹¹⁷ PERNICE: i. m. 114.

(törzs) anyaga, vagyis általános értelemben vett szerződésmenták kerültek kialakításra.¹¹⁸ A helyes álláspont szerint azonban a *lex* még nem magát a szerződést,¹¹⁹ hanem csak a szerződéskötés során az állam részéről egyoldalúan megfogalmazott szerződési feltételeket jelentette,¹²⁰ amit legjobban az bizonyít, hogy az ellenérték (vállalkozói díj) ezekben még nem szerepelhetett,¹²¹ mivel az a szerződéskötés során került kialakításra az árverés (*auctio*) útján. A *lex Hieronica* ebben az értelemben tehát a mindenkori szicíliai praetor *edictum*ának az a része, amelyben a gabonaadó behajtására kötendő szerződés állam által diktált feltételeit szabályozta, amely az *edictum*ban egy fejezetben kapott helyet. Az idetartozó rendelkezéseket pedig a rómaiaknál erős hagyománytisztelet alapján a rendszert először bevezető uralkodó törvényéből képzett *lex Hieronica* kifejezéssel illették továbbra is, bár Cicero az új szabályozásra, ahol azt megkülönbözteti a régitől, használja a Verres nevéből képzett alakot (*lex Verria*) is.¹²²

Bármelyik értelmezést is fogadjuk le, a minket érdeklő lényeges pont ebből a szempontból ugyanaz: az eredeti okiratot nem lehetett Szicília területéről kivinni, a római perrendben is megjelenő közvetlenség elve alapján viszont a vád képviselőjének azt, vagy legalább annak hiteles másolatát be kellett tudnia a perben mutatnia. Cicerónak tehát egy áthidaló megoldást kellett találnia, amit ő egy „közérdekű adatigénylési per” indításában talált meg.

4. A per Cicero leírása szerint

Cicero ezért Szirakúzában a provincia akkori helytartója Metellus praetor előtt beperelte Verres korábbi barátját,¹²³ Carpinatiust, aki a társaság könyveit őrizte. Nézzük meg, hogy erről Cicero mit hagyott az utókorra:

„Az ügyet Metellus elé tártam, azt, hogy áttekinttem a bérlőtársak könyvelését...”¹²⁴

¹¹⁸ Cic. in Verr. 2,1,55.(143): „*Video in multis veteribus legibus*”; Cicero is arról ír, hogy Verres, (más ügyben, mint praetor urbanus) kijavította („*Corriguntur leges censoriae*”), ill. kiegészítette („*C. VERRES PRAETOR URBANUS ADDIDIT*”) a cenzori szerződéseket, holott sem akkor, sem előtte jó pár évig nem is működtek cenzorok, ami azt bizonyítja, hogy a minta ekkor már létezett. [vö. Cic. in Verr. 2,1,55.(143)] Hasonló figyelhető meg a *lex portorii Asiae* szövegénél. Vö. ENGELMAN – KNIBBLE: i. m. 165.

¹¹⁹ Peter RIES: *Bauverträge im römischen Recht*. Univ. Diss., München, 1989, 55.

¹²⁰ Ulrich von LÜBTOW: *Catos leges venditioni et locationi dictae*. In: *Gesammelte Schriften, Abteilung I: Römisches Recht* (3). Schäuble Verlag, Reinfelden–Freiburg–Berlin, 1989, 1–263., 26.: „einseitig formulierten Bedingungen”; Jaakko SOULAHTI: *The Roman Censors. A Study on Social Structure*. Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapain Oy, Helsinki, 1963, 59.: „terms of contract”.

¹²¹ RIES: i. m. 56.

¹²² Cic. in Verr. 2,3,49. (117): „*cum lege Hieronica venirent, quanti nunc lege Verria venierunt*”.

¹²³ Cic. in Verr. 2,3,76.(186).

¹²⁴ Cic. in Verr. 2,2,77. (188): „*Rem ad Metellum defero, me tabulas perpexisse sociorum.*”

„Követeltem, hogy válaszoljon: ki ez a Verrucius, kereskedő vagy üzlet-ember, földműves vagy pásztor, Szicíliában él-e, vagy már elhunyt?”¹²⁵

„Ragaszkodtam hozzá, hogy válaszoljon: ki ez, hol él, és hová valósi, továbbá, hogy a társaság rabszolgája, aki a könyvelést vezette, miért mindig Verrucius nevénél egy meghatározott helyen ejtett hibát.”¹²⁶

„Ezt azonban nem azért követeltem, mert úgy véltem, hogy kényszeríteni kellene, hogy akarata ellenére válaszoljon, hanem hogy mindenki számára nyilvánvalóvá váljék Verres tolvajlása, Carpinatius alávalósága és mindkettejük vakmerősége. Így hát ott hagytam a törvény előtt a félelemtől és a büntudattól megnémult, bénult és félholt embert. A könyvelést pedig a főtéren, hatalmas embertömeg közepén lemásoltattam; a másolásban a tanács vezető emberei vettek részt, minden be-tűt és javítást pontosan és világosan átmásoltak a könyvelésből a jegy-zékeimbe.”¹²⁷

Ezeket a másolatokat aztán később, mint bizonyítékot kívánta bemutatni a Verres elleni perben, újra rámutatva az azokon jól látható javításokra.¹²⁸

Vizsgáljuk meg most közelebbről ezt az előpert, mivel Cicero e kérdésben elég nagyvonalú, sem a pontos keresetet, sem a per menetének pontos leírását nem hagyta ránk. Azt láthatjuk, hogy a per magánfelek közötti, a magánjog alapján indított eljárás volt, amit bizonyít a per lefolyása és szerkezete egyaránt. Kirázhatjuk tehát a közjogi jelleget, ez esetben ugyanis a helytartó (a *praetor*) lett volna az ügy kivizsgálója és a döntéshozó is egy személyben. A perbeli pozíciók (felperes-alperes), de még inkább a per kettéosztottsága (*in iure – apud iudicem* szakasz) bizonyítja a magánjogi jelleget.

¹²⁵ Cic. in Verr. 2,2,77. (188): „*Postulo ut mihi respondeat qui sit Verrucius, mercator an negotiator an arator an pecuarius, in Sicilia sit an iam decesserit.*”

¹²⁶ Cic. in Verr. 2,2,77. (188): „*Ego instare ut mihi responderet quis esset, ubi esset, unde esset: cur servus societatis qui tabulas conficeret semper in Verruci nomine certo ex loco mendosus esset.*” Ford. Nótári Tamás: *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei*. Lectum Kiadó, Szeged, 2010, 377–378.

¹²⁷ Cic. in Verr. 2,2,77. (189): „*Atque haec postulabam, non quo illum cogi putarem oportere ut ad ea mihi responderet invitus, sed ut omnibus istius furta, illius flagitium, utrisque audacia perspicua esse posset. Itaque illum in iure metu conscientiaque peccati mutum atque exanimatum ac vix vivum relinquo; tabulas in foro summa hominum frequentia exscribo; adhibentur in scribendo ex conventu viri primarii, litterae lituraeque omnes adsimulatae et expressae de tabulis in libros transferuntur.*”

¹²⁸ Cic. in Verr. 2,2,78. (191): „Látjátok Verrucius nevét? Látjátok, hogy az első betűk sértetlenek? Látjátok a név utolsó részét, hogy Verres neve, mint a malac farka a sárban, elsüllyedt a javításban?” = „*Videtis Verrucium? videtis primas litteras integras? videtis extremam partem nominis, codam illam Verrinam tamquam in luto demersam esse in litura?*” A szerző fordítása, Nótári Tamás fordítása alapján *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei*. Lectum Kiadó, Szeged, 2010, 378.

A pert tehát Cicero, mint egy római polgár indította, egy másik római polgár Lucius Carpinatius ellen. A felperesi oldalon az aktív perbeli legitimáció adott volt, más kérdés, hogy mivel ő maga ismerte ezeket az adatokat, így a perben az ő célja ténylegesen nem az adatok megismerése, hanem azok nyilvánosságra hozatala és lemásolása volt. Az alperesi oldalon azonban már kérdéses lehet, hogy a *publicanus* társaságot, vagy Carpinatiust kellett-e ehhez perelnie. A római magánjogban a társaság (*societas*) nem minősült jogi személynek, ezért nem is volt perképes, így adott, hogy a társaság nem volt perelhető. Láthattuk ugyanakkor, hogy a közjog területén működő társaságok Cicero idejére már elmozdultak a vagyonegyesítéses jelleg, így a jogi személyiség irányába, ami alapján perelhetőségük mégis elképzelhető. A peranyag azonban azt mutatja, hogy egyértelműen nem a társaság, hanem Carpinatius volt az alperes. Carpinatius, mint a társaság helyi vezetője (*promagister*)¹²⁹ birtokolta ezeket az okiratokat, így ő lehetett csak az alperes. Ez magyarázatot ad arra is, hogy Cicero miért nem a társaság *magisterét* vagy *magistereit*¹³⁰ perelte és miért nem Rómában: náluk nem voltak megtalálhatóak az eredeti könyvek, csak összesítéseket kaphattak a helyi képviselőjüktől. Ha valamelyikük ennél részletesebb ellenőrzést akart lefolytatni, akkor neki is Szicíliába kellett volna utaznia, mivel a könyvelés nem volt kivihető a szigetről.

Kérdésként merülhet fel még a per tárgya is: mivel Cicero ismerte az adatokat, így a per nem az adatok megismerésére, hanem a könyvelés felmutatására, azaz az abban szereplő adatok kiadására irányult, a felmutatás pedig az *actio ad exhibendum* kereset jellemzője.

Vizsgáljuk meg azonban először Cicero saját maga által rögzített kérelmeit! A *postulatio* köznapi értelemben követelést, kívánságot jelent, azonban jogi szakkifejezésként jelenti a praetori perrend egyik központi elemét, a felperes kereseti kérelmének előadását. A praetori perrendben ennek előadása alakszerűtlenül (formális mondóka használata nélkül) történt és a praetor ez alapján döntött a kereset befogadásáról, mely esetén további – részben az alperes reakcióitól is függő – lépések vezettek el a formula kibocsátásához vagy a kereset megtagadásához (*denegatio actionis*).

Cicero két helyen is úgy adja elő, mintha az előterjesztett kereseti kérelmét idézné:

„Ki ez a Verrucius, kereskedő vagy üzletember, földműves vagy pásztor, Szicíliában él-e, vagy már elhunyt?”¹³¹

„Ki ez, hol él, és hová valósi, továbbá, hogy a társaság rabszolgája, aki a könyvelést vezette, miért mindig Verrucius nevénél egy meghatározott helyen ejtett hibát?”¹³²

¹²⁹ Cic. in Verr. 2,2,69.(169): „In scriptura Siciliae pro magistro est quidam L. Carpinatius.”

¹³⁰ Cic. in Verr. 2,2,74.(182): L. Vibius, ill. még további három személyt is megnevez ugyanebben a tisztségben: Ld. Cic. in Verr. 2,3,71.(167): „Litterae missae P. Vettii, P. Servilii, C. Antistini magistrorum.”

¹³¹ Cic. in Verr. 2,2,77. (188): „qui sit Verrucius, mercator an negotiator an arator an pecuarius, in Sicilia sit an iam decesserit”.

Ezek szerint tehát a per a felperes szerint nem is létező Verrucius kilétének feltárására irányult, ennek keretében a könyvelést jegyző rabszolga következetes hibáit firtatta. A leírásból azt látjuk, hogy ezekre az alperes ugyan zavarba jött, amit azonban Cicero szokásához híven valószínűleg erősen kiszínezett („megnémult”, „bénult”, „félholt”), de azokra mégsem válaszolt. Ezt az alperes azonban megtehetette, ami viszont azzal a jogkövetkezménnyel járt, hogy a magisztrátus a felperes keresetének helyt adva, magisztrátusi döntéssel (pl. *addictio*) rendezi véglegesen a jogvitát és nem került tovább az eljárás a második, a bíró előtti (*apud iudicem*) döntési szakaszba. Cicero ugyan nem tér ki erre, de a leírása szerint az alperes válasz helyett bemutatta a társaság könyvelését, máskülönben Cicero nem lett volna abban a helyzetben, hogy azt lemásoltathassa! Mivel a könyvelés az alperes birtokában volt, de tudjuk, hogy azt Cicero a fórumon másoltatta le, ebből következik, hogy azt az alperes elhozta oda magával! Ez viszont felveti azt a kérdést, hogy ha Cicero valóban arra indította meg a pert, amire a *postulatio*it megjelölte, akkor az alperesnek milyen érdeke fűződhetett az egyébként titkos könyvelés adatainak nyilvánossá tételével. Ezen túl Cicero kifejezetten azt adja írásában olvasói tudomására, hogy ő maga hagyta ott az *in iure* szakaszban az alperest, ami a fenti keresetektől való elállását jelentené. Ez esetben viszont az eljárás perjogi győztese nem Cicero, hanem az alperes lett volna! Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy Cicero célja nem a pereskedés, hanem csak a bizonyíték beszerzése volt, amit tudósítása szerint el is ért, hiszen a könyvelés másolata rendelkezésére állt később Rómában! Érdekes ugyanakkor, hogy a táblák másolásában a perben részt nem vevő, a társaság „vezető emberei” (*ex conventu viri primarii*)¹³³ vettek részt, ők tanúsították a másolatoknak – az eredeti okiratban lévő javításokra, átírásokra is kiterjedő – teljes egyezőségét az eredeti okiratokkal. Mivel a per szabadtéren a nyilvánosság előtt zajlott, ezért nem meglepő, hogy a közönség soraiban a *publicanus* társaság vezetőségének tagjai is megtalálhatóak voltak, azonban Cicero nyitva hagyja a kérdést, hogy a könyvelés adatainak másolásában, ill. a másolat hitelesítésében ők mi alapján vettek részt, ill. azt sem tudjuk, hogy ezek helyi emberek voltak vagy esetleg Rómából jöttek Ciceróval, mintegy a *promagister* ellenőrzése céljából.

Álláspontom szerint a fent leírt és nehezen magyarázható ellentmondásoknak van egy logikus feloldási lehetősége: Cicero kereseti kérelme nem Verrucius személyének tisztázására vonatkozott, az erre irányuló és a későbbi perbeszédébe beidézett kérdései legfeljebb retorikai fogásként hangozhattak el, de a kereseti kérelme nem erre, hanem a társaság könyvelésének felmutatására, vagyis a könyvelési adatok nyilvánosságra hozatalára irányult, azaz egy *actio ad exhibendum* volt!

¹³² Cic. in Verr. 2,2,77. (188): „*quis esset, ubi esset, unde esset: cur servus societatis qui tabulas conficeret semper in Verruci nomine certo ex loco mendosus esset.*”

¹³³ Cic. in Verr. 2,2,77. (189): „*tabulas in foro summa hominum frequentia exscribo; adhibentur in scribendo ex conventu viri primarii.*”

5. A per elemzése az *actio ad exhibendum* szabályai alapján

Nézzük meg tehát a pert a felmutatásra irányuló kereset (*actio ad exhibendum*)¹³⁴ általunk ismert, a juszteniánuszi kodifikációban a *Digesta* 10. könyvének 4. titulussában – igaz jóval később, de a korábbi klasszikus kor gyakorlata alapján – rögzített szabályai szerint.¹³⁵

Az első fontos szabály, hogy ezt a keresetet, mely egyértelműen *in personam*,¹³⁶ azaz kötelmi jellegű volt, a jogirodalom általában egy dologi jogi (általában tulajdoni)¹³⁷ per előperének tekinti. Ennek keretében az vagy pusztán a dolog felismerését volt hivatott biztosítani (pl. a *rei vindicatio*, de a kötelmi jogi *actio furti* megindítása előtt is) vagy az egy gyenge dologegyesülésnél a dolog szétválasztására is irányulhatott,¹³⁸ így adva utat az ismét önálló dologgá vált saját dolog kiadása iránti perhez (*rei vindicatio*). Alkalmazható volt még az ún. noxalis pereknél a tényleges elkövető beazonosítására is, hogy aztán a *delictum* miatt a rabszolga tulajdonosa vagy a hatalomgyakorló *pater familias* perelhető legyen. Ezen közismert eseteken túl azonban a kereset alkalmazhatósága sokkal tágabb volt. A *Digesta* megfogalmazása szerint:

D. 10,4,2: Paulusnak az Edictumhoz írt huszonegyedik könyvéből:
„A felmutatás a közösség hatalmába adás, hogy aki pert akar indítani, annak arra lehetősége legyen.”¹³⁹

A jogtudós tehát – a római jogban ritka megoldásként – nem felsorolásként, hanem általános jelleggel adja meg a kereset alkalmazhatóságát, melynek lényege a felmutatás általi nyilvánosságra hozatal. A kereset igen ősi eredetű, feltehetőleg már a XII táblás törvény idején is ismert volt és a későbbi jogtudósok is egyértelműen civiljogi keresetek közé sorolják. Cicero idején tehát már jól ismert volt a római jogban, de később is használatban maradt, amire utal az is, hogy a klasszikus kor jogtudósa, Ulpianus szerint az mindennapi használatú kereset volt.¹⁴⁰

¹³⁴ A jogintézmény bővebb elemzését ld. Jan Dirk HARKE: *Actio ad exhibendum*, Vorlegungsklage im römischen Recht. *Schriften zur Rechtsgeschichte (RG)*. Duncker & Humplot, Berlin, 2019/188., 1–129.

¹³⁵ Ismert volt emellett peren kívüli jogsegélyként az *interdictum ad exhibendum* is, amely a juszteniánuszi kodifikáció során már mint rendkívüli kereset érvényesült, ezekről a *Digesta* 43. könyve rendelkezik, ezek közül az 5. fejezetben taglalt okiratfelmutatás (*De tabulis exhibendi*) áll jelen témánkhoz a legközelebb.

¹³⁶ Ulp. D. 10,4,3,2.: „*Est autem personalis haec actio.*”

¹³⁷ GÖNCZI Gergely: Az *actio ad exhibendum* alkalmazása a kellemetlenkedő szomszéd ellen. *Modern jogintézmények történeti és komparatív vizsgálata, azok reflexiója a XXI. századi jogi reformokkal* workshop. Szekszárd, 2012. június 29.

¹³⁸ Paul. D. 6,1,23,5.: „*sed ad exhibendum agere potest, ut separatur et tunc vindicerentur*”.

¹³⁹ D. 10,4,2.: *Paulus libro vincensimo primo ad edictum*: „*Exhibere est facere in publico potestatem, ut ei qui agat experiundi sit copia.*”

¹⁴⁰ Ulp. D. 10,4,1.: „*vis eius in usu cottidiano est*”.

További lényeges eleme a keresetnek, hogy még egy dologi jogi per előkészítése esetén sem volt a keresetindítás feltétele az, hogy azt a tulajdonos indítsa meg, azt bárki megindíthatta, aki bármilyen érdekelttségét igazolni tudta!

D.10,4,3,1: Ulpianusnak az Edictumhoz írt huszonnegyedik könyvéből: „Aki felmutatásra perel, nem szükséges sem az, hogy magát tulajdonosnak állítsa, se az, hogy ezt bizonyítsa, mivel sok jogcímen lehet kiadásra perelni.”¹⁴¹

Az előper felperese tehát bárki lehetett, aki érdekét igazolta, Cicerónak e körben nem volt nehéz dolga: ő maga ismerte ugyan a könyvelési adatokat, de a könyvelést tartalmazó okiratokat jogszabályi tilalom miatt nem vihette, ill. nem vitethette eredeti alakjukban Rómába. Ott viszont azokra szüksége volt, mint bizonyítékra a Verres ellen indítandó perben, ezzel jogi érdekét is igazolta.

Ezen előper alperese bárki lehetett, aki a dolgot birtokolta, sőt még az is, aki a birtokától rosszhiszeműen szabadult meg. Ami érdekesebb, hogy alperes nemcsak magánszemély, de jogi személy is lehetett,¹⁴² azonban azt már tisztáztuk, hogy Cicero Carpinatiust mint magánszemélyt perelte be.

Egy igen érdekes és talán kevésbé ismert lehetőség a felmutatási keresettel okiratok tartalmának megismerését elérni. Itt tehát nem az okiraton, mint ingó dolgon, hanem azok tartalmán, az azokban foglalt információhoz való nyilvános hozzáférésben van a hangsúly. Ez elsődlegesen két helyzetben merülhet fel:

Az első eset amikor más a hordozó anyag és az írást rögzítő anyag tulajdonosa, ami a dologegyesülés kérdéskörébe¹⁴³ tartozik. Cicero esetében ez a jogalap nyilván fel sem merült, nem is hivatkozott, de nem is hivatkozhatott arra, hogy a bejegyzésekkel kapcsolatban tulajdoni igénye lenne, már csak azért sem, mivel a könyvelést viasztáblákon vezették, ahol fogalmilag kizárt a dologegyesülés, az csak a papirusz vagy vászontekercs esetében képzelhető el, ahol lehetséges, hogy a tinta más tulajdonában van, mint az íráshordozó anyag. A D. 10,4,3,14. fragmentumban hivatkozott *casus* mégis érdekes jelen vizsgálat szempontjából, mivel az szintén könyvelési adatokkal foglalkozik: ebben a férj a felesége rabszolgája által vezetett könyvelését (*rationes*) szeretné, feltehetőleg a feleség gyámjától visszakapni,¹⁴⁴ amire a jogtudós csak abban az esetben adja meg a felmutatási keresetet, ha azt a feleség rabszolgája a férj papírjára (*charta*) írta, mivel az a fődolog és így az írás annak sorsát osztja, így arra tulajdoni pert (*rei vindicatio*) indíthat majd a férj. Ha azonban a papír nem a férj tulajdonát képezi, akkor se *vindicatiót*, se *actio*

¹⁴¹ D. 10,4,3,1.: Ulpianus libro vicensimo quarto ad edictum: „Qui ad exhibendum agit, non utique dominum se dicit nec debet ostendere, cum multae sint causae ad exhibendum agendi.”

¹⁴² Ulp. D. 10,4,7,3.: „Item municipies ad exhibendum conveniri possunt, quia facultas est restituendi: nem et possidere et usucapere eos posse constat.”

¹⁴³ Gai. Inst. 2,77. és 2,78.

¹⁴⁴ Ulp. D. 10,4,3,14. „Servus, inquit, uxoris meae rationes meas conscripsit: haec rationes a te possidentur: desidero eas exhiberi.”

*ad exhibendum*ot nem ad a jogtudós, hanem „csak” egy, a tényállásra alapított keresetet (*in factum actio*).

A másik alkalmazási lehetőség a tulajdoni helyzettől függetlenül annak kikényszerítése, hogy az okirat szövege nyilvánosan megismerhető legyen. Ez a jogi forrásokban az *interdictum ad exhibendum* tárgyalása során jelenik meg, mely során néhol az *actio ad exhibendum* is megemlítsre kerül. A D. 43, 5. titulus címe alapján (*De tabulis exhibendis*) ezt leginkább a végrendeleteket tartalmazó viasztáblákra lehetne értelmezni, én azonban nem zárom ki az ennél általánosabb, minden okira való értelmezést sem!

D. 43,5,3,7. Ulpianusnak az Ediktumhoz írt hatvannyolcadik könyvéből: „Ez az parancs (*interdictum*) felmutatásra szól. Nézzük meg, mit jelent a »felmutatás«. A felmutatás lehetőség magának az anyagnak a megragadására.”¹⁴⁵

És ez az a lehetőség, amit Cicero is felhasznált, de talán meglepő, hogy egy zárt, tehát elvileg titkos végrendeletnél ez milyen okból merülhet fel. Az egyik ok lehet, hogy maga a végrendelkező még életében szeretné visszaszerezni a végrendeletét, például annak megsemmisítése, azaz visszavonása céljából, erre az *interdictum*¹⁴⁶ nem, de az *actio ad exhibendum* alkalmazható.¹⁴⁷ A másik lehetőség, hogy azok kérhették a végintézkedést tartalmazó okirat felmutatását, akikre abban valamilyen rendelkezés volt¹⁴⁸ vagy legalábbis ezt állították, aminek tisztázása teljesen logikus és érthető egy későbbi öröklési per előkérdéseként.

Igen érdekes, hogy mit értünk a római jogban „felmutatás” alatt és hol történt ez meg. Zárt okiratok esetében egyértelműen *in ius*, vagyis a magisztrátus előtt, mivel ő tudta igazolni az okiratot lezáró pecséték sértetlenségét,¹⁴⁹ más dolgok esetében azonban lehetséges volt *in situ*, azaz a dolog tartózkodási helyén is a felmutatási kötelezettségnek eleget tenni. Ha a felmutatás megtörtént, akkor a felperes vagy nem ismerte fel a dolgot és akkor nem volt további folytatása az előpernek. Ha azonban felismerte, akkor következhetett a tényleges per, ha potenciális alperes nem akart perbe bocsátkozni, akkor a kérelmező a magisztrátustól az azonnali birtokba utalást („*duci vel ferri iubere*”) kért. A kifejezésből az első fordulat a rab-szolgák és (igás) állatok elvezetését, míg a második az egyéb ingóságok elvitelét jelentette, vagyis ezt a jogsegélyt csak ingó dolgokra lehetett igénybe venni. Ha az alperes perbe bocsátkozott, akkor formula kibocsátására került sor és az ügy az esküdtbíró elé került.

¹⁴⁵ D. 43,5,3,7.: Ulpianus libro sexagesimo octavo ad edictum: „*Hoc interdictum exhibitorium est. Quid sit exhibere, videmus. Exhibere hoc est materiae ipsius adprehendendae copiam facere.*”

¹⁴⁶ Ulp. D. 43,5,1,10.

¹⁴⁷ Ulp. D. 43,5,3,5.

¹⁴⁸ Ulp. D. 43,5,3,10.: „*Solent autem exhiberi tabulas desiderare omnes omnino, qui quid in testamento adscriptum habent.*”

¹⁴⁹ Ulp. D. 43,5,3,9. „*Exhibere autem apud praetorem oporteret.*”

Ha azonban az előperben az alperes, bár lehetősége lett volna rá, de nem tett eleget a felmutatási kötelezettségének, akkor ismét esküdtbíró került kinevezésre és ő az alperest a felperes által esküben meghatározott pénzösszeg megfizetésre kötelezte, tehát ez egy *actio arbitraria* volt.

D. 10,4,3,2: Ulpianusnak az Edictumhoz írt huszonnegyedik könyvéből:
„Továbbá meg kell jegyeznünk ezzel a keresettel kapcsolatban, hogy a makacsul ellenálló alperest a perben a felperes által esküben megjelölt összegben lehet marasztalni, a bíró által becsült mértékig.”¹⁵⁰

Ezzel az egyébként más esetekben is használt jogi eszközzel érte el a római jog, hogy az alperes alaptalanul ne állhasson ellent ezen keresetnek. Ezt a lehetőséget nyilvánvalóan Cicero is ismerte és – bár nem írja –, de olyan magas összeget határozhatott meg, hogy az alperes nem kockáztatta, hogy magánvagyonát ilyen kár érje, tehát inkább azt választotta, hogy eleget tesz a felperesi kérelemnek. Bár láttuk, hogy a *publicanus* társaságok jogi személyisége kérdéses, de Cicero egyértelműen nem a társaságot, hanem annak egyik tagját perelte. A tag saját személyében szerezte meg a jogokat és kötelezettségeket és az azokban való részesedést a társasági szerződés alapján követelhetette a többi tagtól, de a felmutatási kötelezettség megszegése miatti marasztalás megtérítését nem kérhette, mivel az saját szándékos magatartásának következménye volt. Ezt az alperes nyilván nem vállalta fel, inkább kiadta az okiratokat. Így érthetővé válik az is, hogy az alperes miért hozta magával azokat és az is, hogy miért nem válaszolt a többi állítólag feltett kérdésre, már ha azokat Cicero formálisan keresetként egyáltalán előterjesztette, amit én a per itt ismertetett logikája alapján kizárok. Mivel Cicero által előterjesztett kereset nem Verrucius személyére irányult, hanem az okiratok bemutatására (és ezzel a másolás lehetővé tételére), ezért a Verrucius személyét firtató kérdéseknek ebben a perben nem volt jelentősége. Az más kérdés, hogy a Verres elleni perben Cicero ezeket a kérdéseket kívánta inkább feltenni, ill. hogy ott visszautalt a korábbi perre, egyben ügyes csúsztatással elhallgatni kívánta, hogy ezen kérdései ott nem, vagy legalábbis nem kereseti kérelemként hangzottak el. Ez egyben megmagyarázza azt is, hogy a későbbi perre való felkészülésekor Cicero miért Verrucius nevére és nem a könyvelési adatok nyilvánosságra hozatalára helyezte a hangsúlyt. Mivel ezt a vádbeszédét a vádlottnak címezte, így annak volt számára jelentősége, hogy a vádlottat ezzel zavarba hozza, az okiratok viszont akkor már a birtokában voltak, így azok nyilvánosságra hozatalának ekkor nem volt számára jelentősége. Az előbbi célt szolgálta nyilvánvalóan retorikai szempontból az is, hogy a korábbi perben az alperest zavartnak és védekezni, magyarázatot adni képtelen személynek mutatta be („félholt” és „bénult”), holott egyáltalán nem biztos, hogy ez valóban így történt!

¹⁵⁰ D. 10,4,3,2.: *Ulpianus libro vicensimo quarto ad edictum: „Praetere in hac actione notatum est, quod reus contumax per in litem iusurandum petitoris damnari possit ei iudice quantitem taxante.”*

Összegzés

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a Cicero a Verres elleni perhez igen lelkiismeretesen készült fel, a helyszínre utazott, ahol bizonyítékokat gyűjtött, ennek során tanúkat kutatott fel és okirati bizonyítékokat is beszerzett, még hozzá olyanokat, melyek a vádlott és a *publicanus* társaság közötti összefonódásokat bizonyították. Ez az összefonódás olyan erős volt, hogy a vádlott segítői még a társaság könyvelésének meghamisításától sem riadtak vissza. Láthattuk, hogy a viasztáblákon vezetett könyvelési adatok viszonylag könnyen átírhatók voltak, azonban ez a változás nem történhetett nyom nélkül, az utólagos beavatkozás könnyen felfedezhető volt. Mivel azonban a könyvelést tartalmazó eredeti táblákat ebben az időben jogi akadály miatt nem lehetett Rómába vinni, ezért megoldandó kérdésként jelentkezett az azokról hiteles másolat készítése. Ennek érdekében Cicero pert indított a társaság helyi vezetője, Carpinatius ellen. Erre a perre a későbbi perben is hivatkozott, ugyanakkor ezen hivatkozása már teljesen pontos, azt egyrészt hangulati elemekkel színezte ki, másrészt elhallgatta a később már nem fontos részleteket. Emiatt ezen per megértése nehézségeket okoz az utókornak. Ugyanakkor a római jog ismeretében a hiányzó részletekre fényt deríthetünk és ez által a perbeli történések is értelmet nyernek. A per egy a dolog felmutatására irányuló előper volt, a keresetet a római jog *actio ad exhibendum* néven ismerte. Ezt a keresetet főleg tulajdoni igények előzményeként használták a per tárgyának beazonosítására. Ugyanakkor még dologi jogi pereknél sem volt előfeltétel, hogy a felperes dologi jogi igényét ebben a perben igazolja, az a főper kérdése volt. Ebben a perben elegendő volt a jogi érdekének igazolása. A vizsgált esetünkben ezt Cicero a főper indításával és az ahhoz szükséges bizonyíték beszerzésével és ezen bizonyítéknak a fő perben a bíróság elé tárásának jogi lehetetlenségével igazolta, amely a *lex Hieronica* név alatt megfogalmazott tartományi ediktális (közvetlenül vagy közvetetten beálló) tilalmat jelentett, ami a hivatalban lévő praetor számára közzismert volt, azt tehát külön nem is kellett igazolni, elég volt a hivatkozás rá. Az alperes felmutatási kötelezettségét a római jog a felperes által meghatározott bírság megfizetésével kényszerítette ki. Mivel köztudomású tény volt, hogy az alperes a könyvelési okiratok őrzője, tehát ő birtokolja, így az alperes nem védekezhett azzal sem, hogy nincs mit felmutatnia, a bírság – melynek összege nyilván kellően magas összegben került Cicero által meghatározásra – ugyanis az ő magánvagyonát terhelte volna, ezért inkább eleget tett a felmutatásnak, így a felperes elérte az egyik célját, az okiratok nyilvánosságra kerültek. Kérdéses azonban a másik cél, az okiratok lemásolásának az elérése. Nem tudjuk ugyanis biztosan, hogy az a felmutatási kereset részét képezte-e. Ha igen, akkor a másolás érthető módon *in iure*, azaz a magisztrátus előtt történt, ahogy arra a szöveg is utal, a nyilvánosságot, ill. a másolatok eredetiségét pedig nem az alperes, hanem a társaság más vezető emberei tanúsították. A másik lehetőség az, hogy a nyilvánosságra hozatal után az okiratok „szabadon”, bárki által lemásolhatóak lettek volna, szerintem kizárható, márcsak azért is, mert ha a kereset csak felmutatásra és nem az okiratok kiadására szolgált, akkor azok továbbra is az alperes birtokában kellett, hogy maradjanak. Ezt indokol-

ja az is, hogy ő, mint a társaság helyi vezetője felelősséggel tartozott azért, hogy a könyvelési adatok megőrzésre kerüljenek a társaság további működése céljából. Egy bírósági eljáráson kívüli lemásolásra ez esetben se kötelezettsége nem lett volna, se érdeke nem fűződött ehhez, így ezt kizárhatjuk. Ez esetben csak a társaság tagjainak jogon kívüli ráhatása érhetette el a lemásolást, amire szintén találhatunk utalást a szövegből, Cicero azonban egyik álláspontot sem erősíti meg kifejezetten. Én az első megoldást tartom elfogadhatóbbnak, a Verres-szel jó kapcsolatban lévő Carpinatiust álláspontom szerint csak a magisztrátusi előtti jogi kényszer vehette rá az okiratok lemásolásának lehetővé tételére, a társaság tagjainak befolyása ehhez kevés lett volna.

Felhasznált irodalom

- [1] Vincenzo ARANGIO-RUIZ: *La società in diritto Romano*. Jovene Editore, Napoli, 1982.
- [2] Jean-Jaques AUBERT: *Business Managers in Ancient Rome*. E.J. Brill, Leiden, 1994.
- [3] Ernst BADIAN: *Zöllner und Sünder, Unternehmer im Dienst der römischen Republik*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1997.
- [4] Rudolf BEIGEL: *Rechnungswesen und Buchführung der Römer*. Verlag der G. Braunschen Hofbuchdruckerei, Karlsruhe, 1904.
- [5] Gabriella BODEI-GIGLIONI: *Lavori pubblici e occupazione nell'antichità classica*. Casa Editrice Pátron, Bologna, 1974.
- [6] P. A. BRUNT: Sulla and the Asian Publicans. *Latomus* 15 (1956), 17–25.
- [7] David C. BRAUND: *The Administration of the Roman Empire 241 B.C.-A.D. 193*. Exeter University Press, Exeter, 1983.
- [8] Maria Rosa CIMMA: *Ricerche sulle società di publicani*. Dott. A. Giuffrè Editore, Milano, 1981.
- [9] Heinrich DERNBURG – Paul SOKOLOWSKI: *System des Römischen Rechts*. Verlag von H. W. Müller, Berlin, 1912.
- [10] Helmut ENGELMAN – Dieter KNIBBLE: Das Zollgesetz der Provinz Asia. *EA* 14 (1989), 1–169.
- [11] Heinrich ERMAN: Zum antiken Urkundenwesen. *ZSS* 26 (1905), 456–478.
- [12] FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004.
- [13] GÖNCZI Gergely: Az actio ad exhibendum alkalmazása a kellemetlenkedő szomszéd ellen. *Modern jogintézmények történeti és komparatív vizsgálata*,

- azok reflexiója a XXI. századi jogi reformokkal* workshop. Szekszárd, 2012. június 29.
- [14] Jan Dirk HARKE: *Actio ad exhibendum, Vorlegungsklage im römischen Recht. Schriften zur Rechtsgeschichte (RG)*. Duncker & Humplot, Berlin, 2019/188., 1–129.
- [15] Georg KLINGENBERG: *Commissum. Der Verfall nichtdeklarierten Sachen im römischen Zollrecht*. Leykam-Verlag, Graz, 1977.
- [16] Roch KNAPOWSKI: *Der Staatshaushalt der Römischen Republik*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1961.
- [17] Roch KNAPOWSKI: *Die Staatsrechnungen der Römischen Republik in den Jahren 49–45 v. Chr.* Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1967.
- [18] Ferdinand KNIPEL: *Societas Publicanorum*. Verlag von Gustav Fischer, Jena, 1896.
- [19] Otto LENEL: *Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*. Scientia Verlag, Aalen, 1974.
- [20] Ulrich von LÜBTOW: *Cato's leges venditioni et locationi dictae*. In: *Gesammelte Schriften. Abteilung I: Römisches Recht (3)*. Schäuble Verlag, Reinfelden–Freiburg–Berlin, 1989, 1–263.
- [21] Ulrike MALMENDIER: *Societas Publicanorum. Staatliche Wirtschaftsaktivitäten in den Händen privater Unternehmer*. Böhlau Verlag, Köln, 2002.
- [22] Antonio MATEO: *MANCEPS, REDEMPTOR, PUBLICANUS Contribución al estudio de los contratistas públicos en Roma*. Universidad de Cantabria, 1999.
- [23] Franz-Stefan MEISSEL: *Societas, Struktur und Typenvielfalt des römischen Gesellschaftsvertrages*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 2004.
- [24] Claude NICOLET: *L'ordre équestre à l'époque républicaine (312-43 av. J.C.)*. E. de Boccard, Paris, 1974.
- [25] *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei*. (ford. Nótári Tamás) Lectum Kiadó, Szeged, 2010.
- [26] Peter RIES: *Bauverträge im römischen Recht*. Univ. Diss., München, 1989.
- [27] M. ROSTOWZEW: *Geschichte der Staatspacht in der römischen Kaiserzeit bis Diokletian*. Dieterische Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1902.
- [28] Boudewijn SIRKS: *Food for Rome*. J.C. Gieben, Amsterdam, 1991.
- [29] Jaakko SOULAHTI: *The Roman Censors. A Study on Social Structure*. Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapain Oy, Helsinki, 1963.

-
- [30] Georg THIELMAN: *Die Römische Privatauction*. Duncker und Humblot, Berlin, 1961.
- [31] Ralf Michael THILO: *Der Codex accepti et expensi im Römischen Recht*. Göttinger Studien zur Rechtsgeschichte, Muster-Schmidt, Göttingen, 1980.
- [32] Alfred PERNICE: Parerga II, Beziehungen des öffentlichen römischen Rechts zum Privatrechte. *ZSS* 13 (1884), 1–135.
- [33] J. S. RICHARDSON The Spanish Mines and the Development of Provincial Taxation in the Second Century B.C. *JRS* 66 (1979), 139–152.
- [34] ÜRÖGDI György: A publicanusok. *Antik Tanulmányok* 25/1 (1968), 101–109.